

аб 88.562

МАСТАЦКАЕ СЛОВА
МАСАМ

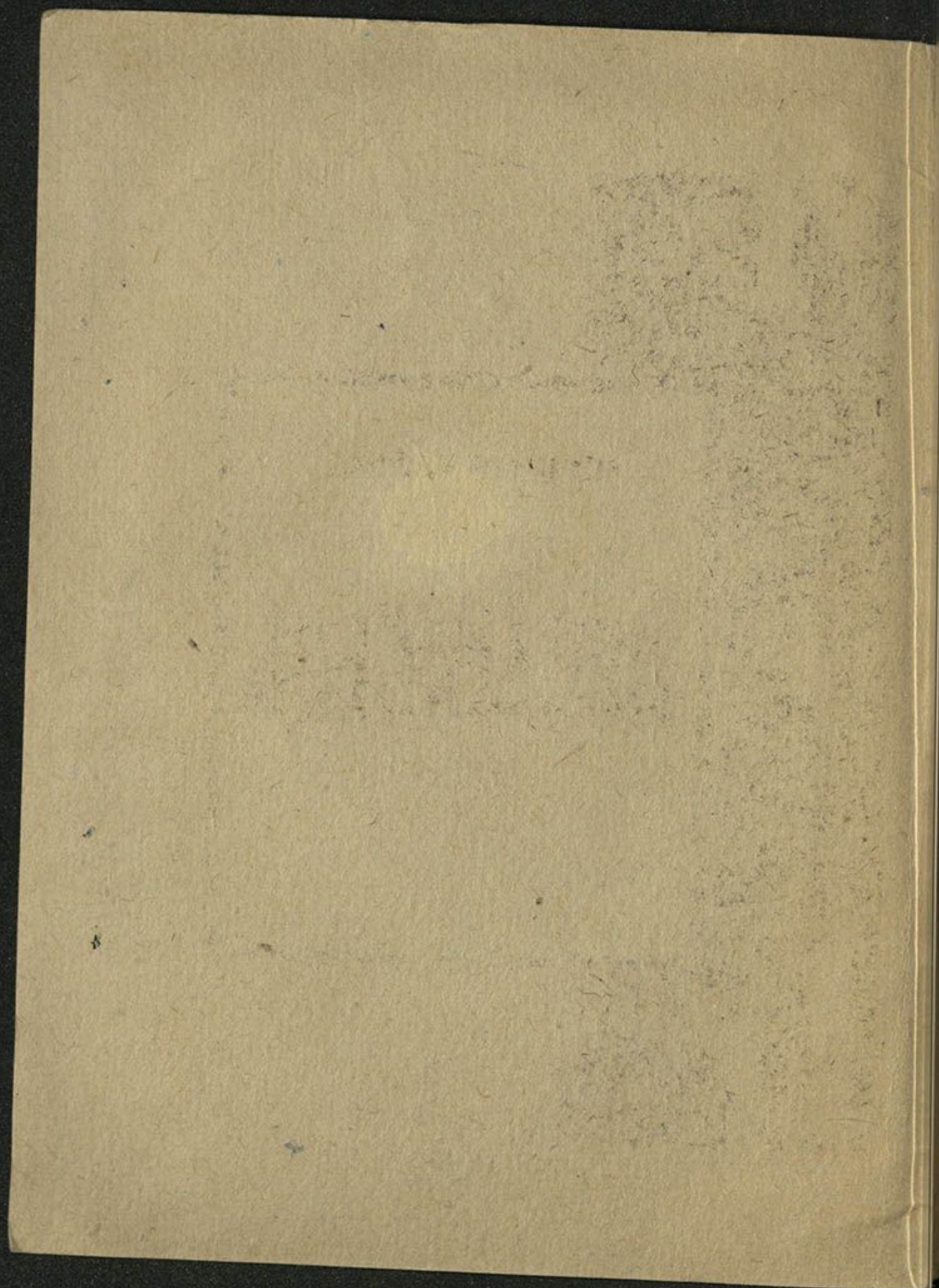
КУЗЬМА ЧОРНЫ

НЯЦАВІСЬЦЬ

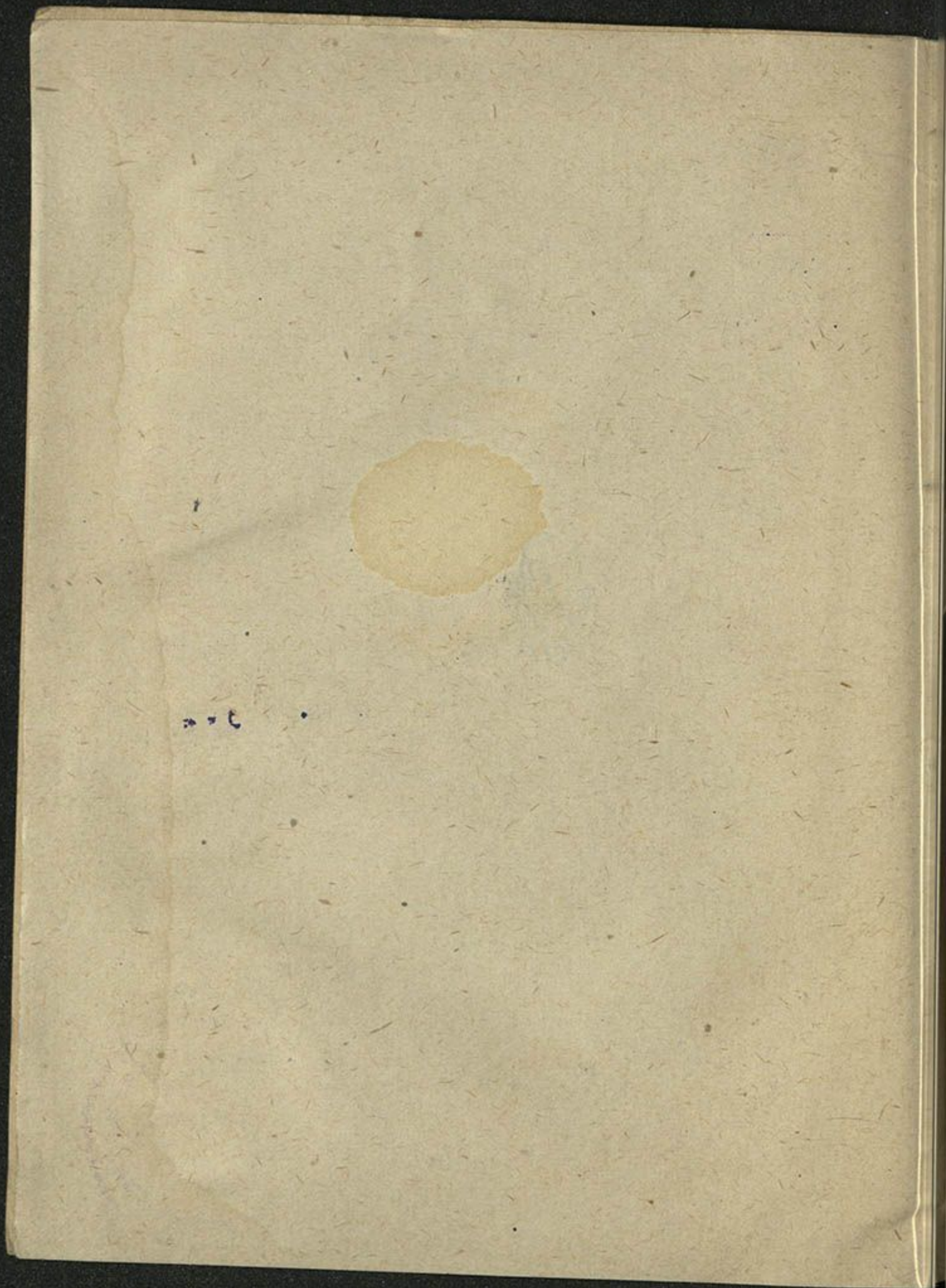
Беларускае дзяржаўнае
выдавецтва
Менск - 1930

ГПБ Ср. Аз.

М А С Т А Ц К А Е С Л О В А — М А С А М

аб 88562

КУЗЬМА ЧОРНЫ

С. А. Д. У. К.
Инд. 269046
Г. П. Б. Ср.-Вс.

НЯНАВІСЬЦЬ

АПАВЯДАНЬНІ

ИЮН 1960

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК — 1930

15. 0 8. 2007

Заказ № 871. 3.000 экз. (2 арк.) Галоўлітбел № 2240.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выд-ва.

НЯНАВІСЬЦЬ

I

На голым алешніку сонца трымалася нядоўга—ціхая ласкавасьць спаўзла ўніз, на мокры сьнег, на ўпарты хмызьняк: сонца як паднялося вышэй—лягло ў адлежную вагу і заснула. Дзень зноў стаў хмурны. Ухабы зачарнелі больш, пні лесавое высечкі зусім зліліся з сваім надрэчным узгоркам—за адлегу з яго пачаў сплываць сьнег.

Абледзянелая рачаіна сонца гнала сінюю ваду, млява пнулася выкідаць на лёд крынічную сьцюдзёнасьць. За пністаю высечкаю скрозь сінела поле, аж да лесу.

Ручаіна загіналася ў лог, там разьлівалася шырэй і спакайнела пад лёдам. Сьнег на штучным малюпасенькім вазярцу быў ушчэнт сьпярэшчаны заячымі сьлядамі; яны заходзілі аж пад масток над круглым вазярцом. На масток паглядала мучною сьлепатою млынавая шыба, струхнелая сьцяна каб траха дык прыпіралася-б да самае парэнчы. Замарожанае млынавое калясо маўчала пад парэнчамі, як магіла; лёд укаваў яго спадысподу і намярзаў грузамі. Дарога

праз масток ішла разъезджаная, бітая і за млыном
цяжка рвалася на ўзгорак, адразу за самотнымі спа-
рышамі ўзьберажных алешын.

Адтуль скаціліся санкі. Лапавухая кабыла ратавала
заднія ногі ад дошак санкавага донья, імчала з гары
на ўсе жылы. Хамут пёрся з шыі на мысу, мяў і цёр
кабыліны вушы.

— Ах, няўдала з гары зьехалі,—засыпяваў голас.

Сані ўвязьлі ў сьнег збоку ад дарогі. Чалавек завяр-
нуў кабылу назад да мосту, выкіраваў да млынавага
ганку, пачапіў ёй на мысу аброчную торбу. Сам ён
патупаў здаровымі ботамі ля саней, дастаў з кішэні
забруджаную, як засланка, насатку і прачысьціў вусы.
Змаршчанаваты твар быў халодны і нярухавы, як-бы
ўсё, што жыло ў чалавеку, варушылася дзесьці глы-
бока пад ружоваю насупленасьцю бязброўных вачэй,
пад рудым зарасьнікам вусоў, пад усімі рысамі абліч-
ча, што ляжалі дзіўна, упоперак. Чалавек акінуў ва-
чыма дашчаны насыціл перад млыном: старая, мо'
яшчэ леташняя, нацярушана была саломна на ганку,
трухлявая сыцяна асела, пагнуты замок бокам тры-
маўся ў здаровых прабогах.

— О, ужо нехта замок пагнуў. Бачыш?

І чалавек рушыў на ганак.

— Г-х-цьфу!—танклява харкануў ён з ганку ў
сьнег.

Ля саней застаўся варушыцца чалавек у кароткай
ватаўцы, у лапцёх, у суконных гаспадарскіх нагаві-
цах—лата на лаце. Ён даставаў з саломы пілу, сякеру,
лом. Ён суха і дробна паплёўваў навокал сябе, без па-

трэбы, так сабе, з прывычкі. І толькі цяпер нехаця адказаў на тое, што няўдала з гары зьехалі:

— Падпінаць трэ' было, я казаў... Замок нехта скрывіў?

Голас у яго быў няроўны, разбаўлены няпэўнасьцю. А той другі зноў засьпяваў:

— Тут зараз і масток разьбяруць; а самі тады ўпоперак па вадзе з калясьмі плаваць будуць, а ня то што каб сьцены гэтыя цэлыя засталіся. Г-х-цьфу! Я-ж кажу, калясо і снасьць я ім пакіну, а сёе-тое пабяру. Усё-адно прападзе, парасьцягваюць, паглумяць, і таму, хто стараўся, набываў, нават і дзякуй ня скажуць. Г-х-цьфу.

Тонкім, пявучым голасам ён закашляўся, захаркаўся, пляваў, абціраў насаткаю вусы.

Хутка ў млыне заенчыла піла, застукала сякера, запылела, пасьпалася трухліна, затраслася задняя сьцяна—яна трымалася на падпорках.

— З столі дошчак завязом вазоў два, а рэшту вазьмі сабе, за работу,—сьпяваў танклявы голас і адхаркваўся.

Хутка чалавек вышаў на ганак; аддыхаўся, паглядаў навокал:

— Але-ж і зайцоў ходзіць, ды што-ж іх тут робіцца, страшэнная моц.

Завярнуў кабылу, і пачалі класьці на воз трухлявыя дошкі. Пакуль чалавек у ватоўцы ўвязваў дошкі пастронкамі, танклявы голас яшчэ колькі разоў задзівіўся з ганку:

— От няма каму зайцоў страляць. Ах, ах.
Г-х-цьфу-фу.

Дзень зноў пачаў ясьнець, блізка было да вечару. Твар у чалавека паружавеў пры рабоце і на халадку, але папярочныя рысы на ім больш акамянелі. Няголенае колькі тыдняў шчаціньне на барадзе рудое, сіваватае, рабіла твар зьнізу таўсьцейшым, шырэйшым, як пята старасьвецкае ступы. Адно вока, здавалася, кудысьці падміргвала.

Чалавек у падпяразанай ватоўцы застаўся адзін, дошкі паехалі. З гары доўга чуваць было танклявае «г-х-цьфу». Ватоўка на чалавеку сядзела цесна, па шэрых кавалках злямцованае ваты з дзірак пераціснутая раскудзеленым путам. Чалавек паскроб гузаватым пальцам пад шапкаю, засадзіў руку за пазуху і там паскроб. Паварочаўся ён рухава, левым лапцем моцна шморгнуў па зямлі—нага была крывая, але ў калене згіналася і, здаецца, мала надазаяла звыкламу да яе чалавеку.

Дробна і суха паплёўваў чалавек, пакляў крыху, бяз злосьці, вераўчаную абору:

— Каб ты згарэла, каб ты, раскручваецца ўсё.

Паставіў нагу на ганак, каб завязаць абору.

Зьверху на масток зноў скаціліся сані. Рыжы канюк таксама ратаваў заднія ногі, хамут цёр зноў конскія вушы.

— Ня ўмееш з гары зьяжджаць,—звінеў з саней вясёлы голас.

За мастком ляйчына спрытна накіравала каня ў хмызьняк. Конь пайшоў звыклаю сваёю старэчаю ступою.

— Стой, прыехалі.

З саней злезьлі двое.

— Ну, бяры сякеру.

— А ты прывязвай каня.

З вострага пляча злазіў усё ў хлапца расшпілены кажух.

— Хіба каб гэты кажух зусім скінуў, пры рабоце цёпла.

— Ты-ж яшчэ рабіць не пачынаў.

— То пачну зараз.

Хлапчук скінуў кажух.

— Адно замінацьме, гаматны вельмі.

Дастаў сякеру і адразу ўзяўся глушыць хмызьняк. Твар ў яго заружавеў, вялікія вочы хмурыліся ад пільнасьці, калі гасіў ён з-за вуха сякераю па ўпартых каржакох.

— Зоська, сьцягвай да саней.

— Яшчэ-ж няма чаго сьцягваць, насячы хаця больш.

— Як бачыш, насяку.

— Сячы, сячы, я пачакаю.

Пайшла яна дарогаю да мастка, дзе цішыня пустое будыніны і бязлюднае тала ў дарогу—як вокам сягануць. Бесклапотна глянула ўніз цераз парэнчу, кінула вочы на дарогу, па той бок мерзлае ручаіны, і пакінула там пільны, зьбянтэжаны зірк свой. Нацяг-

нула на вочы доўгія вейкі, ссунула на пераносьсе лоб.
З кустоў быў братаў голас:

— Ідзі сьцягвай, я панасякаў ужо!

— Пачакай крыху.

— Чаго чакаць, каб марудзіць адно?

— Іду.

— Што ты ўгледзела там?

— Бухча едзе.

— Ну?

— У двух едуць.

— Чорт іх бяры, няхай едуць.

Яна сышла з мастка, коўзалася на сьлізкіх дошках.

У кустоў пад нагамі ў яе шорхаў сьнег.

Тады чалавек у ватоўцы пазваў яе.

— Зоська.

І пашоў на мост.

— Дзядзька? Чаго вы тут?—здзівілася дзяўчо.

— Бухчу млын разьбіраю.

— Нашто?

— А ліха яго ведае, нашто.

— А тата злаваў, дзе вы падзеліся з самага ранку.

Мы з Гальляшом па фашыну прыехалі.

— Чаго-ж вы раней за ўсіх?

— А чаго мне марудзіць,—зазвінела з кустоў,—
я сваё адбуду, а там няхай сабе хто калі хоча. Што,
няпраўда?

— Ты мяне, Зоська, ня бачыла, як на мосьце ста-
яла,—з бацькаўскаю ласкавасьцю зьмяніў голас чала-
век у ватоўцы.

— Не.

— А я глядзеў на цябе з-пад млына.

І скрывіў твар у ўсьмешку. Вочы сталі, як шчылінкі, губы заварушыліся і ўзьнялі ўгару кароткае шчаціньне—ня то вусы, ня то так колер губы.

Тады забубніў сам сабе, паглядаючы на дарогу:

— Едзе ўжо, з сынам, нешта справіўся хутка, ах каб ты бокам ездзіў.

І падаўся ў млын грукаць трухлявымі дошкамі.

З дарогі ў кусты санок наскочвалася многа. Запахла сенам, утульнасьцю. Людзкі гоман ажыў скрозь паўз ручаіну. Пакуль Бухчавы сані пад'ехалі да млыну, там ужо курылі мужчыны, пробавалі пальцамі старасьць драўляное трухліны. Бухча нават крыху зьбянтэжыўся, калі ўвайшоў у млын,—там былі ўсялякія людзі. З чалавекам у ватоўцы пагаварылі ўжо дагэтуль.

Гэта было з кепікамі:

— Ты гэта, Рыгор, сабе дошкі зьдзіраеш ці Бухчу?

— Ты ў яго падзенне ці як?

— Грашыма бярэш ці таварам якім?

— А мо' пасваяцку памагаеш Бухчу?

А гэта было стала:

— Увесь млын будзе разьбіраць ці адно столь зьдзярэ?

— А ён мае права разьбіраць? Глядзі, Рыгор, каб цябе ў гэтую кашу не ўмяшалі.

— У якую кашу?

— А от—у Бухчаву кашу.

Рыгор сумеўся.

Былі і так сабе—ні нашым, ні вашым:

— Але глядзі ты, як струхнела. За маю п'амяць-жа яшчэ ставілася.

— Шашаль паеў.

Рыгор выказаў сваё дачыненне да ўсяе гэтае работы:

— Паўрубля якога абарву. Хай з яго вантробы вырве. Сваяк! Дзесятая вада на кісялі, што гэта за сваяўство! От наняўся і ўсё. О-го. Бухча! Гад! Бяз літасьці і сэрца.

Рыгор пачаў падаваць прыклады Бухчавае бес-сардэчнасьці.

— Дзяндобры,—увайшоў Бухча ў млын.

Сын, круглаваты здаравяк, апусьціў рукі ў дзьвя-рах. Рыгор змоўк.

— Млын разьбіраеце?

— Якое разьбіраю! Трухлявую столь зьніму. Упа-дзе зараз. Ледзьве бэлькі трымаюцца.

— Няхай падае,—сказаў хтосьці.

Тады ня ўсе засталіся ў млыне. Некаторыя выйшлі. Адзін, выходзячы мармынуў:

— Зараз пачнецца! На чорта мне канечна быць пры гэтым. Яшчэ, калі што якое, за сьведку ўпішуць. Згарыць яно, намерыла ўжо мне.

— Я млына не чапаю. Снасьці пальцам не крану. Я адно трухлявую столь, мой жа клопат.

— Млын цяпер ня твой.

— Я ведаю, што ня мой. Я гэта лепш за цябе ве-даю. Я млына й не чапаю.

— А што-ж ты чапаеш?

— Трухлявую столь.

— Дык ты разьбяры сьцены, ды скажы—«я млына не чапаю, адно сьцены».

— Я гэтага не раблю.

— Ён добра кажа, адно столь. Яго-ж работа й клопат. Ён-жа стараўся, рабіў.

— Каб я гэтакі, як ён, быў, дык і я можа рабіў-бы. Можа і я млын паставіў-бы.

— А хто табе не даваў быць гэтакім, як я? Трэба было не гультаяваць.

Малады Бухча ўняў бацьку.

— Калі ты думаеш, што маеш права разабраць млын, дык заяві ў канцалюру або падавай у суд.

— Суды і канцалюры, усе разам!

— Нядобра?

Зьбянтэжаны Рыгор стаяў за людзьмі, коса паглядаў на Бухчу.

* * *

Фашыну вазілі на грэблю. Мужчыны справілі былі гвалт: камусьці здалося, што хтосьці скруціў адзін воз. Гвалт быў з рогатам, з упікамі, з хітрымі ўсьмешкамі. Пасьля ўсё пайшло ў другі бок: Бухча накладваў другі воз дошчак. Рыгор няпэўна вышаў з млына, зьбянтэжана падаўся ў хмызьняк да мужчын. Сьпярша кінуў пару слоў, пасьля акінуў вокам—дзе-ж яго небажата? Дзесьці чуўся Зосьчын голас:

— Гальляш, тата-ж яшчэ казаў дадому воз ядлоўцу прывезьці.

— На чорта ён,—гукаў Гальляш.

— Тату патрэбна.

— Калі трэба, дык і вязі.

Рыгор знайшоў сваіх на водшыбе. Упартаму Гальляшу здавалася, што там гусьцейшы хмызьняк і латвей з ім арудваць.

— Я табе памагу,—сказаў Рыгор, чамусьці бяручыся за ляйчыну.

— Ідзеце да дому.

І панура плюнуў Гальляш сабе пад ногі.

— От упарты, каб цябе немач,—аскірзнуўся Рыгор і прыслухаўся.

Ля млыну крычалі. Хтосьці ўспамінаў Бухчава імя:

— Дзяніс, нічога ня выкураеш.

— Няма ўжо мне чаго баяцца. Усё адно ўжо.

— Ой, глядзі.

— Што там глядзі. Млын будаваў я? Ты мне не памагаў. Я адзін гараваў? Закон, дык закон, я супроць ня іду і не пайду! Але калі закон не законны, тады што? Маю я права з свайго млына воз трухлявых дошчак набраць ці не, я цябе пытаю?

— Пытай сабе, каго хочаш. Млын цяпер ня твой.

— Паедзем,—гукнуў малады Бухча.

Рыгор бачыў, як стары Бухча тузануў лейцы, як сані рушылі, і як зараз-жа іх абярнулi. Дошкі разьехаліся па дарозе.

— Забірай каня за самаўпраўства.

Тады малады Бухча ўскочыў на сані, вырваўшы ў бацькі лейцы, і сьвіснуў пугаю. Кабыла рванула, шырокаю хадою затраслася ў дарогу. Стары Бухча

азірнуўся на мужчын, памаўчаў і пайшоў. Ішоў не дарогаю, а напрамік, сьцежкаю, паўз высокую мяжу. З-пад сьнегу тырчаў сухі быльнік, і аб яго скрозь шморгаўся Бухчаў кажух. Бухчавы плечы ўгнуліся, галава ўціснула ў іх шыю; і хада і постаць яго сталі раптам маўклівымі.

Меркнуў дзень. Алешнік схмурнеў больш, і сьнег пасінеў. Хмызьняк змаўкаў. Рыгор заставаўся адзін. Ён хацеў гукнуць сваіх небажат—Зоську і Гальяша,—але ўспомніў, што мусіць паехалі ўжо. Тады засьцібаў дарогаю. На грэблі апошнія дзьве хурманкі скідалі фашыну. Яму казалі:

— Пачакай, садзіся, паедзем.

Грэбля чарнела торпам, паўз бакі чулася ў равох вада. З даляй дыхала адчуваньне блізкае вясны.

— Цяпер табе Бухча гатоў не заплаціць,—казалі Рыгору.

«Праўда,—падумаў Рыгор,—чорт з яго цяпер сарве».

І адказаў, узрушыўшыся ад раптоўнае злосьці на Бухчу.

— Але. Гэта-ж гад.

Памаўчаў, плюнуў дробна і далёка ад дарогі.

— Яго сэрца літасьці ня мае.

II

Увечары ў хаце сварыліся. Рабілася гэта звыклым парадакам: паволі, умеру. Было падобна, што людзі робяць несканчоную работу, яе пачалі даўно, і канца

ёй яшчэ ня відаць. Пачалося з таго, што Рыгор, заня-
дбаўшы дома незмалочаны ячмень, пайшоў да Бухчы
ў заробкі. Ён моўчкі паслухаў крыху ўпікаў, туп-
нуў, лапцем і раўнуў:

— А што-ж, я табе тут буду за парабка? Што я
тут бачу лішне ў гэтай хаце?

— А я тут паную, ці што,—заенчыла Рыгорава
браціха.

Брат-жа плюнуў і сышоў з хаты.

— Пакіньце вы,—гукнуў Гальляш.

— Пакінуць яны! Божа, божа! — абазвалася
Зоська.

Яна зачэсвала перад люстэркам паламаным грабян-
цом валасы, а Гальляш еў у мыцельніку з бляша-
нага кубка малако. У гэты момант Рыгор аніяк ня
меў ласкавае свае прыхільнасьці да Гальляша й
Зоські. Прыхільнасьць гэта да небажат найходзіла
на яго тады, калі быў ён спакойны душою.

— Бачыш, о!—гукаў ён, міргаючы брацісе ў бок
Гальляша, — адзін малако жлукціць, а другому
нішчымніца.

— А ты ўжо малака не далічыўся.

Рыгор тады ўссунуў на вушы шапку і падаўся з
хаты. У сенцах замарудзіў, выцягнуў з кубельчыка
крыху сала. Кішэнь у нагавіцах даўно ня было ўжо:
нагавіцам было год з шэсьць, і кішэні пазацягваліся
пакрысе латамі. Дык ён сала схаваў за пазуху пад
ватоўку. У хаце заўважылі, што Рыгор нешта мару-
дзіць у сенцах. Браціха адчыніла дзьверы з енкам:

— Зноў, можа, па сала палез. Я-ж цябе прасіла, Гальляшка, прыбіць на кубел клямку і завесы да вечка, каб замыкаць. А то ўсё парасьцягвае ўшчэнт.

— Каб табе духі замкнула,—крыкнуў Рыгор,—як цераз цябе ў сенцы выйсьці нельга, усё пільнуе, усё віжуе...

— Пакіньце вы,—нарабіла крыку Зоська,—хто гэта на кублы замок вешае! Вам усё патрэбна ня гэтак, як у людзей. Няма, каб хаця вечар пабыло ціха ў хаце.

Шоргаючы крывою нагою. Рыгор вышаў на вуліцу. Ціснуў за пазухаю села. Адлежны вецер ішоў з пап-лавоў; неба над хатамі было—чорнае прадоньне.

— Паскавычы там крыху!

Рыгор глянуў на вокны; у хаце ўсё яшчэ падавала злосны голас братавая жонка. З хаты выбеглі Зоська й Гальляш. Рыгор усё стаяў насупроць варот.

— От так ужо й пайшлі на цэлую ноч!—абазваўся ён.

Ён пачуваў, што яму трэба сказаць што-небудзь сваім небажатам. У голасе яго была панурая няпрыхільнасьць.

— А што-ж, сядзець ды слухаць, як вы там у хаце грызяцеся.

Гэта сказала Зоська, ідучы паўз дзядзьку. А Гальляш застаўся стаяць.

— Што ты, пільнуеш мяне?

І Рыгор запляваў суха і дробна сабе на лапці.

Гальляш засьмяяўся:

— Нашто вас пільнаваць, і так нідзе ня дзенецеся.

аб 88562

— А вы ўсе і рады былі-б, каб я дзе дзеўся.

— Вядома, дзядзька, нам толькі й радасьці было-б. Толькі й уцехі было-б, каб вы дзе падзеліся.

Дзядзька чуў у нябожавым голасе кпіны з нядаўняе хатняе сваркі, але адпускаць адразу насупленасьць сваю было нейк нязвычайна. Ён сказаў:

— А як-жа, гэта я ведаю.

І тады пачаў мякчэць. Ён падаўся ў двор, прайшоў на прыгуменьне і ціхым адчыніў туменныя дзьверы. Пралез у чорную шчыліну і пад салому ў куце схваў сала. Кавалачак-жа адрэзаў касою, дастаў адтуль-жа з-пад саломы хлеба, сеў на заперыну і еў.

На вуліцы стаяў Гальляш, ведаў, чаго дзядзька пашоў у двор, бо ведаў, чаго дзядзька перад гэтым забавіўся быў у сенцах. Ведаў ён, што дзядзька цяпер есьць у гумне сала, і шкадаваў і яго, і бацькоў, і Зоську, і ўсіх сваіх. Так пайшоў у вуліцу.

* * *

Як вярнуўся Гальляш у хату, на прыпеку дагарвала газоўка. Густое цемрыва траслося па куткох, тхнула дрэннаю парнасьцю з-пад лавы, з-пад ложка— адусюль з сьцен пры зямлі. Усе спалі; за комінамі на печы скробся дзядзька. Адно бацька глытаў дым, седзячы ля стала. Папяросы бацька круціць тоненькія—махоркі ў коопэратыве вобмаль—і стараецца ня страціць дарэмна анічуць дыму. Здаецца, п'е той дым! Вусаты твар зусім губіцца ў апарыстай хатняй цемені.

— А дзе-ж Зоська?

Гальляш адказаў панура:

— Ня ведаю.

Больш бацька ня пытаў. З гэтай восені неўзаметку пакінуў ён пытаць, дзе ходзяць дзеці. Адно дзядзька часам, калі мае настрой пасварыцца, буркне з-за коміна:

— Што, усіх ужо сабак павешаў?

Дык Гальляш заўсёды перапускае дзядзьку, адкажа жартам:

— Усіх. Нават і таго валачашчага, рыжага.

— Каб на што добрае, а на гэта ты спрытны.

— А як-жа, я толькі на гэта й здатны.

Тут ужо ў Гальляша чуецца крыўда, але ён больш стрымлівае сябе, каб усё абышлося ціха. Але ціха ня бывае. Уставіць сваё слова бацька:

— Чаго ты да гэтага хлапца чэпішся? Скробя-б там за комінам сабе.

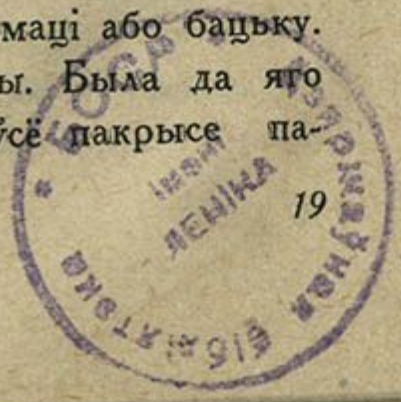
— А няўжо-ж ты хочаш, каб я цябе скроб?

І пачнецца вайна, пакуль Гальляш не загадае бацьку сьціхнуць. Калі Зоська ў хаце, дык яна адразу пачынае ўпрошваць старых:

— Ну, няўжо вам гэтак любя гэтая калатня?

— А як-жа,—гаворыць Гальляш,—ты ім есьці не давай, а дай толькі пасварыцца.

Раней, у самым маленстве, дык Зоська і Гальляш баяліся гэтае хатняе калатні. Усё здавалася малым, што зараз от дзядзька пачне біць маці або бацьку. Дзядзька заўсёды здаваўся вінаваты. Была да яго дзіцячая няпрыхільнасьць. Пасьля ўсё пакрысе па-

чало здавацца інакш, але доўга яшчэ не хапала сілы ўразумець—каго вінаваціць? І тое, што ўядалася тады ў дзіцячую душу, цяпер часта трывожыла сьпелую думку, рабіла яе цьвёрдай і ўпартай.

Чаму ў дзядзькі была крывая нага? Пра гэта расказвалі, што як быў ён малы, дык наклаў быў на печы агню. Сухая лучына загарэлася адразу, заняліся ўсялякія лахманы, усмалілася сьцяна. Малому як запыкло, дык ён скаціўся з печы і зламаў нагу. Хату ўтушылі, на печы з-пад вапны—й цяпер яшчэ асмаленае бярэвеньне. Так чалавек і вырас, акалечаны навек.

Тут было шкода дзядзькі.

Але калі абнямог дзед—бацькаў і дзядзькаў бацька,—дык тады выразна чакалі, каб ён хаця хутчэй апаражніў хату. Часта адганялі старога ад стала. Вельмі стараўся тут дзядзька. Ён крычаў да брата—Гальляшовага бацькі,—ківаючы на старога:

— Гані яго на печ!

Стары тады дрыжаў, браўся на печ і маўчаў там, сьцішыўшыся.

Тут у Гальляша была нянавісьць да дзядзькі і злосьнае непаразуменьне перад бацькам.

Усё ў гэтай роднай хаце рабілася часта агідным, прыкрым.

Зоська толькі вінаваціла ўсіх за згрызоту, а ён і шкадаваў яшчэ.

От так, кладучыся спаць, ведаў Гальляш, што бацька пераседзеў недзе ў людзей вечар, пакуль скончыцца ў хаце сварка (самому часта агідна было грызьціся),

цяпер дапівае апошні дым з недакурка, зараз, павольна охкаючы, пачне разьдзявацца і разам з гэтым шаптаць малітву.

«... Аставі нам долгі наша, яко-жэ і мы астаўляем даўжніком нашым»...

«Якія тут «долгі», хто іх каму калі «астаўляе», і на што іх «астаўляць», думае Гальляш, слухаючы бацькаву спрадвечную малітву, бясконцую, як ярмо для вала.

«... Прыпанцісьці пілаці»... шэпча бацька незразумелья, патаемныя для простага чалавека словы.

«Прымасьціўся страляці»—усьміхаецца скрозь першую дрымоту Гальляш.

Раптам бацька сам перарывае свае модлы:

— Ты быў ня разам з Зосяю?

— Не,—нехаця адказвае Гальляш.

— Дзе-ж яна забавілася гэтак?

Гальляш засынае і чуе, як крэкча бацька, сьцягваючы з ног боты.

Бацька доўга ня спаў. Калі ўставаў поцёмкам закурыць, зьнячэўку стукнуў локцем аб стол і пабудзіў Гальляша. І абодва цяпер ня спалі. Гальляш паціху, а бацька охаў, варочаўся. І раптам зноў успомніў:

— Ці прышла Зося?

Тады ўстаў, запаліў сярнічку. Зосьчына пасьцель пуставала.

— Мусіць позна ўжо?—абазваўся Гальляш.

— Пеўні сьпяваюць.

Бацька ўснуць ня мог. Усьцягнуў на ногі боты, адзеў кажух. Гальляш бачыў, як матнуўся бацька на

дварэ паўз вакно: пайшоў на вуліцу. Цяпер узьнес-пакоіўся і Гальяш. З-за бацькі? з-за Зоські?

Ён не ўспамінаў. Ён чуў цяпер, як удзень, калі секлі фашыну, Зоська ўвесь час была зьбянтэжанаю пасья таго, як убачыла Бухчаў. Яна тады, прыбегшы да саней, нейк адразу зьнішчылася, ускідала фашыну на сані няўдала—фашына скочвалася на зямлю па той бок саней. Тады ён на ёе нават зазлаваў быў:

— От-ба, неўдаль!

А яна ня чула. Бо, каб чула, дык адказала-б што-небудзь:

— От ты ўжо ўдалы!

Або:

— А як-жа, я ад усіх няўдалейшая.

Яна ўсё штосьці думала, варушылася ля саней, стала маўкліваю, пачала сьпяшаць, каб хутчэй кончыць. Сказала была, што бацька загадваў прывезьці воз ядлоўцу дадому, а пасья і ня ўспомніла нават, калі Гальяш не захацеў больш варочацца і паехаў дадому ўлегцы.

«Начорта гэты ядловец дома, запамагчыся бацька драбязою ўсялякаю хоча. Гаспадар! Пра гэткую драбязу адно й думае. За саломіну гатоў пабіцца, а да большага чаго яго думка і не даходзіць. Гэтак і век зжыў, як чарвяк у нары. І яшчэ мне гэткую самую сьцежку вызначаў».

І цяпер зноў, забыўшыся на ўсё, гэтае самае перадумвае Гальяш. Сон прапаў. Злосная рашучасьць мучыць яго. Яму хочацца ўстаць зараз-жа і йсьці з

хаты. Непакой, трывога зусім апаноўваюць ім. «Зрабіў-бы усё адным махам!»

«Праўда, дзе-ж Зоська?»

Бацька паволі йдзе назад дваром з вуліцы паўз вокны. Падсутуленыя шырокія плечы пасунуліся паволі.

Гальляш усхваціўся і пачаў адзявацца. Бацька здзівіўся:

— Чаго ты? Куды ты?

Што сказаць бацьку?

— Ня сыпіцца мне... галава баліць...

Напэўна, ня верыць бацька. Што-б яшчэ гэткае прыдумаць, каб ямчэй зманіць.

— Вечарам выпіў з хлопцамі, дык з няпрывычкі нядобра мне. Прайдуся пайду крыху па дварэ.

Але бацька спрактыкаваны:

— Дык трэба праспацца, а не хадзіць.

Тады ўсё ўскіпела, уздрыгнулася:

— От што, бацька, ідзеш ты ў калгас, ці не? Сёньня трэба запісацца. А не—дык заставайся адзін, мы з Зосяю пойдзем без цябе. Як сабе хочаш, я не магу ўжо больш гаварыць табе.

Бацька хоць-бы слова адказаў. Стаў закурваць.

— Божа мой, божа мой, дзе Зося, днее ўжо.

Цьмяныя здагадкі і трывогі пагналі Гальляша з хаты.

* * *

Бухчаў Стась! Вось каго Гальляш і ня любіў, можна сказаць, ненавідзеў, і нават пабойваўся. Братняя чуласьць да Зоські зьявілася адразу, прачнулася зу-

сім у гэтую раніцу. З самага маленства гэта чу-
ласьць не прыкмячалася, яна губілася ўва ўсім што-
дзеным, звыклым, ня было прычын, каб яна выразна
апанавала сэрцам.

Зоська была яшчэ дзяўчынка, яшчэ нясталая руха-
васьць была ў яе, але ўжо апошнім годам шпарка
рабілася яна дарослаю. Неўзаветку ўсё гэта прайшло.
Цяпер яна наводзіла ў хаце свае парадкі, упікала ўсіх
за згрызоты, клікала няўмекамі ў жыцьці, цемнікамі
ў людзях. Бацька заўсёды маўчаў і ганарыўся дач-
кою, а маці не паддавалася. Тады Зоська брала
маці пад уладу сваёю работаю. Маці бачыла, як уда-
ла ўсё робіць яна, і змаўкала. «От гэтак трэба», як-бы
гаварыла Зоська, і маці моўчкі згаджалася.

Часамі на яе найходзіла задумёнасьць. Управіў-
шыся, яна мылася, паламаным грабянцом расчэсвала
валасы, прыбірала ў хаце, вымятала, выскрабала,
вымывала і гаварыла сама сабе:

— Як ты тут ні скрабі, ні шаруй, усё адно рады
няма. Не надоўга. Жывуць!

— А як-жа, дачушка, жыць?—уздыхала маці.

Тут і ўстаўляў сваё слова Гальляш. Ён старэйшы ад
Зосі на гады два, цяпер, у сэрцы, меў яе за вернага
саюзніка свайго.

— Вядома,—гаварыла маці,—хто багацейшы, той
і жыве лепш.

Бацька душою сваёю гэтак-жа сама разумеў усё,
але маўчаў,—знаравіўся чуць ад Гальляша зусім ін-
шае ад свайго разуменьня рэчаў, што ішло насупроць
усіх адвечных бацькаўскіх і дзедкаўскіх устанаўлень-

няў. Ён верыў, што ў Гальяша добрыя намеры, але думка яго не давала веры, што ўсё гэтак добра будзе. Перад сынам цяпер ён найбольш маўчаў і, з свае адвечнае прывычкі, з патрэбаю і без патрэбы, усё ўздыхаў, глытаючы дым з коопэрацыйнае махоркі.

Адзін раз Зося прышла з тулянкі ўстрывожаная, неспакойная. Гэта заўважыла маці, пра штосьці ці-хом запытала. Тая доўга не гаварыла з мацераю, за-сьмялася, пастаралася скінуць з сябе адзнакі ўзбуджанасьці. Гэта заўважыў Гальяш і адчуў у сястры цяпер сталасьць, сілу, даросласьць, невядо-мую дагэтуль і несьведомую для яе самое спракты-каванасьць. З таго часу пачаў гаварыць з ёю пра ўсё сваё. Так сталі яны сьведома блізкімі.

Пасьля, праз доўгі час, Зося, як-бы ненарокам, успомніла Гальяшу, што Бухчаў Стась угаварвае яе ісьці за яго замуж.

— І ня думай,—узгарачыўся Гальяш.

Зося адно ўсьміхнулася і пра гэта больш не ўспа-мінала. Але Гальяш і бяз Зосі чуў ад хлопцаў і дзяўчат, што малады Бухча ня кідае сваіх думак. І чым больш Зося абыякавая была ў дачыненні да яго, тым больш ён шукаў яе. Гэта гаварылі ўсе. Людзі-ж ведаюць усё, нават хто што думае.

«А можа гэта яна цвёліцца з маладым хлопцам, Стасем Бухчам»—думаў часамі Гальяш.

Гэта часам пасавала да Зосьчынае таемнае жаночае ўсьмешкі.

На ўсю вёску пеўні віталі дзень. Сьвітаньне выростала з асьнежанае зямлі. У Гальляша пад нагамі сьнег асядаў з мокрым шорганьнем—Гальляш ішоў напрамік агародамі. Суседні сабака правёў яго скрозь да паплаўное сьцежкі на дарогу.

Чуўся дзень. Блізка чулася вясна.

Гальляш думаў: ад маладога Бухчы можна ўсяго чакаць цяпер. Няўдача ўсіх бацькаўскіх і яго меркаваньняў зрабіла яго злосным і рашучым. Стары Бухча—дык той затаіў у сабе сваю нянавісьць, перад людзьмі стараецца быць лагодным, сын-жа—мо' з маладосьці гэта свае—яшчэ ўсё ў рызыканы глядзіць. «Цёмныя мужыкі—кажа—адно могуць давесьці ўсё да зруйнаваньня, да роскіду». Ён і язык трымаць за зубамі можа, але й слова часам загнуць умее. «На што яму Зося? Узяць замуж? Зося не павінна ісьці на гэта. Меркаваньні тут якія ў Бухчы? Якія? Чаму Зося не пагнала яго адразу ад сябе? Чаго дагэтуль важдаецца? Можа яна незнарок цьвеліцца з ім?»

Тут толькі падумаў Гальляш, куды йдзе. Зося хадзіла ўчора гуляць да таварышак на цэлы вечар. Каля тае-ж хаты Гальляш чуў голас маладога Бухчы. Дзе Зося? Чаму за цэлую ноч ня прышла?

Гальляш збочыў на прыгуменьні. Прайшоў скрозь дваром тае хаты. Вядома, там было ціха. Праз вакенца відаць было—гаспадыня корпаецца ля печы, на стала гарыць лямпа, і дзяўчата—сёстры, Зосьчыны

таварышкі—бяруцца за кудзелю. Гальляш ускочыў у хату.

— Дзе Зося?

— Як дзе?

— Куды ад вас пайшла ўчора?

— Чаму?

Гальляш аж зазлаваў:

— Зося дадому не вярнулася з вячорак.

— А можа?!

Дзяўчата ўскочылі, маўчалі, маці застыла ад навіны ля печы ў нярухомасьці.

— Яе Бухча ўзяўся правесці дадому.

— Ну, дык Зосі дома няма.

Ён сказаў гэта моцна, і ўсе адчулі сябе як-бы вінаватымі тут, у гэтым здарэньні.

І страх за Зося, і злосьць на яе зьмяшаліся разам і пагналі Гальляша з хаты.

Цяпер ён сьпяшаўся вельмі. Пабег назад на паплавы, цераз іх—на дарогу. Павальней пачаў ісьці, калі змрок стагодніх хвояў схілюся над дарогаю. Бязветраніца адпачывала на хвойных верхавінах. Цішыня была гэткая, што крокі трывожна гучэлі на ўвесь сьвет. Дзень плыў шпарка. Ён чуўся дзесьці за хвоямі, за гэтым змрокам роўнага ствольля. Дзень ца-дзіўся сюды з неба праз высокае гальлё. Пахлі прасторы, блізкая вясна.

Заядла брахаў сабака ўбок ад хвояў. На Бухчавым хутары! Туды збочвала да лесу сьцежка праз поле, праз рэчку.

У Бухчавым салёнчыку, над старасьвецкаю камодаю, віселі фотографіі. Павятовы фотограф быў невялікі майстра, і стары Бухча на адной фотографіі выйшаў з пагнутым носам, з адтапыранымі губамі. Але вочы вышлі, як жывыя. Яны сядзелі спакойна на сваім месцы, спрабавалі аглядаць канец мясістага носу, глушылі ўсё навакольнае ўпартым задаваленьнем.

Старая Бухчыха перад сьмерцю (гадоў два таму) колькі разоў гаварыла, гледзячы на ​​фотографію:

— Які ты быў, Дзяніс, тады цікавы. Глядзеў як пан сабе. Цяпер твае вочы зьмяняцца пачалі: а яшчэ, здаецца, нядаўна было!

Дзяніс адказваў:

— Нічога, будзе яшчэ й наша.

— Ой, калі-ж яно будзе.

— Будзе, я ведаю.

— Нічога ня будзе. Будзе гэтак, як швагру.

Тады Дзяніс Бухча пераводзіў вочы з жонкі на фотографію і доўга ўглядаўся. Там поплич з ім стаяў чалавек, ростам вышэйшы ад яго. Добра разгладжаныя вусы, барада голеная, глянцаваныя гамашы (на фотографіі вышлі белымі). Рэшта ўсё, як і ў Бухчы—манішка, тоўсты ланцужок з цацкамі ад гадзінніка на жываце, валасы ўгару вожыкам.

— Сэдас, пане Сэдас!—трэсе галавою Бухча.

Бухчыха выцірае сьлёзы, жагнаецца і йдзе з салёнчыка, шэпчучы пацеры. Фотографія з Бухчам і

Сэдасам рыжэла з кожным годам. Пад ёю вось ужо колькі год нечапанае сарвэта на камодзе, пыл, леташні агрызак яблыка, тры ці чатыры кнігі—адна ў даўнейшай скураной вечнай вокладцы, з пазлацістым друкам на ёй: «Русские полководцы от генералиссимуса Суворова и до наших дней», на гэтай кнізе касьцельныя кантычкі, а рэшта ўсё драбнейшыя помнікі культуры—«Практический семейный и для молодых людей письменник», соннік, аракул і яшчэ сёе-тое.

Бухча заходзіць сюды не часьцей, як раз у тыдзень, глянуць на швагра Сэдаса і падацца думкамі ў мінуўшчыну.

Сэдасаў твар, як жывы. Бухча, калі спаткаўся з ім, было ім абодвым па гадоў так з трыццаць пяць. Бухча быў ужо сталым асэсарам і задаволена гаварыў местачковым знаёмым:

— Дзякуй богу. Усё добра.

Ён памятаў тады яшчэ лапці, нішчымніцу, халодную зацірку з малаком, але разам з тым вызнаваў ужо сябе за выдатную галаву, што гэтак спрытна вышла ў людзі. Хутар ствараўся пакрысе, не адразу. Прышоўшы з салдатаў, Бухча заявіў:

— Я царскі чалавек.

І пачаў шукаць сабе лёгкага хлеба. Падаваўся ў стражнікі, у манапольшчыкі, у местачковыя крамнікі, у сальнікі... Такім чынам набылася нейкая з тысяча рублёў. А гэтай тысячы дадзены быў гэтакі ўдалы ход, што праз гадоў колькі льга было пачынаць скупліваць у абяднелых вяскоўцаў зямлю. Бухча стараўся, як мог. Ён угаварыў сваіх-жа вяскоўцаў спрадаць яму

скрозь па гэты бок рэчкі імшыстыя паплавы. Сена на іх расло дрэнна, і вяскоўцы ахвотна збылі за бесцань гэтую сваю дзялянку, думаючы купіць у суседняга пана на тое месца лясны выцераб на раскарчоўку. Выцераб яны купілі. Бухча сваю дэкларацыю выканаў: пабыў перад панам за адваката ад усяе вёскі, але ў панаву руку, а з гэтае прычыны аж да самае рэволюцыі вяскоўцы не маглі вылезці з даўгоў. За няпоўную выплату пан падаў у суд, і ўвесь час пяты сноп з раскарчаванага поля вяскоўцы завозілі пану за процанты. Пан рабіў ласку, прымаў і чакаў доўг. А Бухча перакапаў поплаў ровам, нечым угнаіў яго, і вяскоўцы неўзабаве аж валасы на сабе рвалі, што гэткае багацьце збылі забесцань печанаму гаду. Падобным парадкам Бухча яшчэ з некалькіх памежных вёсак паскупліваў сабе па кавалку—то зямлі, то поплаву, то хмызьняку. І хутар заснаваўся.

Па той бок рэчкі ў роднай вёсцы засталіся сваякі па стрэчнай лініі—крывы Рыгор з братам. Родны-ж Бухчаў брат доўга ня цешыўся з братавага панаванья. Ён быў хваравекаваты і пасля бацькавае сьмерці застаўся служыць да старэйшага брата свайго—Дзяніса. Той з ім абыходзіўся пабрацку—ніводнага рубля яму ня скруціў, як часамі іншым сваім парабкам, (што-ж, тыя былі чужыя людзі). Усё, як мае быць, плаціў брату за парабкоўства Дзяніс Бухча. Але той, не зважаючы на гэткую братэрскую прыхільнасьць, памёр, і людзі казалі, што не ад салодкага жыцця. Тады Бухча выпусьціў вясковую бацькаўскую хату і зямельную дзялянку ў арэнду. Была

яшчэ маладая сястра. Дзяніс Бухча пачаў знацца з панамі (зьнімаў шапку здалёку), і пашэнціла яму аддаць сястру за пакаёўку ў двор. Тады ўжо ўсё было добра. Хутар рос, Бухча багацеў.

З салдатаў Бухча прынёс знаёмства з культураю (кнігі на камодзе!), нянавісьць да мужыкоў «за іх хамства».

Раптам зьявіўся на далягдзе новы чалавек. Гэта быў Стафан Сэдас, панскі сырнік. Бухча і цяпер як мае быць ня ведаў, адкуль ён родам быў, гэты Стафан Сэдас. Нешта ён так, ня то з-пад Сувалак, ня то, можа, з-пад самае Варшавы. Бачыў і ведаў Бухча толькі адно: чалавек гэты з добраю галавою, ня любіць мужыкоў, выглядае панам, умее добра з панамі, а як пачне гаварыць, дык, ня спаў-бы, ня еў-бы, а ўсё слухаў-бы. Адным словам, чалавек, можна сказаць, культурны. Ён і пра сямейныя інтымнасьці ўсіх навакольных паноў, і пра гешэфты павятовых скупшчыкаў з панамі і нават, у вясёлую хвілінку, калі ў галаве гэтак лёгка туманіцца хмель, пра заляцаньні старога пана да аптэкаравае жонкі ў мястэчку. І раптам гэты чалавек, гэтакі добры знаёмы, гэтакі прыемны госьць, робіцца Бухчавым сваяком—бярэ замуж панскую пакаёўку. Бухчаву сястру. Пан адчыняе другую сыраварню, і Стафан Сэдас, Бухчаў швагар робіцца майстрам у двух маэнтках адразу. Складаецца цікавае сяброўства: хутаранец Бухча, сыравар Сэдас, местачковы арганісты, наглядчык панскіх садоў.

І вось тут Сэдас страшэнна ненавідзіць папоў. Ён паважае ксяндзоў, а Бухча з папом першы друг. А пра дзяка і гаварыць няма чаго. Той, як дзень, так ноч, трэцца на Бухчавым хутары. А тут якраз, з Сэдасавае ласкі, укліньвацца пачаў да Бухчы органісты, а за ім яшчэ гатоў зьявіцца на даляглядах і сам ксёндз! А Сэдас не такі чалавек, каб пагадзіць «православие» з каталіцтвам разам. Так гэтая няпэўнасьць цягнулася нешта з год, а пасля поп зусім мінаць пачаў Бухчаў хутар. Ксёндз, праўда, Бухчавым другам не зрабіўся, але затое органісты як мае быць замяніў Бухчаву страту, калі дзяк пры спатканьні з Бухчам адварнуўся і не падаў рукі.

А над Бухчаваю камодаю ў салёнчыку зьявілася на сьцяне вялікодная паштоўка: ідуць пад руку паніч з паненкаю. Навокал іх распускаецца бэз, а ўнізе напісана Сэдасаваю рукою: „veselego aleluja“.

Бухчу часта агортвае нуда. Ня трывога, а нуда. Трывога была калісьці. Першы раз, несьведомая, цьмяная, яна пеканула была Бухчу за сэрца, калі запенілася паводкаю вестка, што цара скінулі.

Бухчу дужыла трывога. Пасля трывога мінулася. Усё як быццам было, як і раней. Нават яшчэ і веселей як-бы: швагер, слаўны Сэдас, засноўваць пачаў у мястэчку прадпрыемства, якое назваў коопэратывам. Першымі буйнымі пайшчыкамі былі Сэдас, Бухча, ксёндз, органісты, сам пан, гаспадар сыраварняў, і ўсё местачковае «православие» — поп, дзяк і некалькі блізкіх да іх багатыроў. Тут «православие» і каталіцтва пагадзіліся. Ніякіх канфліктаў не адбылося і адбы-

вацца ня мелася. Наадварот, поп быў пачынальнікам усяе справы і сам выбраў за галаву Сэдаса. А той сам прыехаў да папа і меў з ім доўгую гутарку. Пайшчыкаў больш не запісалася, але яны і непатрэбны былі: прынамсі кожная драбязя не перашкаджала. Гандлёвае таварыства, ці, як у статут было ўпісана, «коопэратыў» — шырылася вельмі ўдала.

Але адбылася другая рэволюцыя, і прадпрыемства пашло дагары нагамі, а ўсе ўдзельнікі яго пашыліся ў свае норы, як рудыя мышы.

— Прапала Расія, — затрос галавою Бухча.

Сэдас тады сагнуўся, але вострае слова пускаў, калі хто-небудзь з вёскі спаткае яго кплівым жартам:

— Чаго ты, пане Сэдас, ходзіш, як сьвіны тата?

— Будзе яшчэ ўсякіх татаў, — адказваў Сэдас.

І, праўда, Сэдас, а з ім і Дзяніс Бухча прычкакалі таты. Як прышлі палякі, яны паднялі галовы. Сэдасу пан падараваў зямлі, і ён кінуў сыры, зрабіўся панскім маёнткавым кіраўніком і заводзіць стаў уласную дамоўку. Вяскоўцы гаварылі, што лепшага панскага падбрэхача цяжка і знайсці. З паліцыянтаўскага пастарункаў ён і ня вылазіў цяпер. Наводзіў ён паліцыянтаў на кожнага, калі дзе хто якое ня зусім трывае слова скажа. Крывому Рыгору, Бухчаваму сваяку, паліцыянты спаласавалі шампаламі ўсё цела за тое, што ён не захацеў весці Сэдаса кудысьці за дваццаць вёрст (Сэдас нейкім парадкам меў права ездзіць, куды сабе захоча, на вясковых фурманках). Сэдас уеўся ў косьці вяскоўцам гэтак, што, як адыходзілі палякі, дык яго загадзя яшчэ злавілі, зьвязалі, за-

ткнулі анучаю горла, каб аж енку не падаў, і трымалі так два дні ў сушні пад кастрыцаю. Вяжучы яго, Рыгор, разам з трыма другімі, адвёў душу за ўвесь апошні час. Сэдас там ледзь ня кончыўся, аслабеў, змардаваўся.

На адыходзе польская рота назнарок была спынена, каб знайсці Сэдаса. Трасьлі ўсю вёску, падпалілі з двух канцоў, але вяскоўцы тут-жа ўтушылі. Увечары, бачачы, што будзе кепска, калі Сэдаса знойдуць, хлопцы выкраліся пад сушню, развязаці Сэдасу ногі і пагналі ў лес. Стрэльбаў у іх ня было, і ён кінуўся наўцекі. Яго запынялі ад усіх бакоў, каб ён ня выскачыў туды, дзе стаялі палякі. Гналі гэтак да лесу, дзе ён упаў, там яму і зрабілі канцы. Гэта ўсё трымалася ў таемнасьці, але людзі потым ведалі. Самі ўдзельнікі гэтае справы таму-сяму пошпапкам казалі пра гэта, калі ўжо Бухча страціў усялякую надзею, што палякі вернуцца.

Цяпер ужо было Бухчу ўсёроўна—палякі, немцы, кітайцы, туркі, абы не большавікі, ці, як ён гаварыў хамы, парабкі, мужыкі. Якраз-бо й сталася дзіўна для яго—дзяржава загаварыла мужычаю моваю.

І з таго часу, як памерла жонка, ніхто больш ня сыціраў пылу з камоды, з «руських полководцев», з касцельных кантычак, што нябожчык швагер Сэдас падараваў нямаведама нашто.

Бухча пастарэў. Ён бедаваў цяпер вельмі, што сын застаўся так сабе, ня вышаўшы ў людзі, што ня вычыўся ён, не надзеў сурдута з блішчастымі гузікамі, або... ах, ня збылася адна вялікая мара! От выву-

чыўся Стась за доктара. Доктар з яго вышаў знакаміты. Тут на хутары выстраіў ён сабе больніцу. Да яго зьяжджаюцца лячыцца ўсе выдатныя людзі, усе багатыры, асэсары, пасэсары, дзедзічы, паны, папы, ксяндзы, хутар робіцца маэнткам, пасья ўжо ў Бухчы некалькі маэнткаў!..

А вышла так што Стась ходзіць за плугам гэтак, як ходзіць які-небудзь крывы Рыгор, хлапчук Гальяш, Гальяшоў бацька...

Сваякі! Стрэчныя сваякі! Як іх ненавідзіць Бухча! Ё больш за ўсё таму, што цяпер, у гэты час, трэба здавацца перад імі лагодным, савецкім, чуць не бальшавіком, прынамсі іхным самым лепшым другам. А калісьці бывала!..

Там ня было ніякіх фотографій. За што там было здымацца, калі хлеба ў хаце ня было! Тады, як родны Бухчаў брат служыў у Бухчы за парабка, стрэчныя сваякі прысявалі ў Бухчы на аджон то картоплі, то ільну, то бралі часамі гатоўкаю збожжа на адработак. Усё гэта агульвалася нейкім сваяцтвам: Бухча, бывала, з паўкаша лішняе бульбы сваяком усыпле або Зоську раней (тады яшчэ зусім дзіцё была) з работы пусьціць. Прышоўшы ў вёску, гады ў рады зойдзе да сваякоў у хату, пасядзіць хвілін пяць, ня зьнімаючы шапкі, дасьць колькі гаспадарскіх парадаў, якіх беднаму сваяку і выканаць ніяк нельга. У дачыненні фальш чулася заўсёды. Калі, бывала, Бухча сядзіць у хаце, Гальяшоў бацька ня ведае, з чаго пачынаць, і як канчаць гаворку. Найбольш маўчаць, або выпытваюць адзін у аднаго тое, што й так больш

як трэба вядома, што няцікава і пра што пытацца страшэнная нудота.

— Ну, як-жа братавая маецца?

(Гэта Бухчава жонка).

— А як твая маецца?

— Ці скончылася крыцца гумно?

— Ці знайшоўся сабака?

Як падраслі Гальляш з Зоськаю, дык дражніць пачалі бацьку за гэтка гаворкі з Бухчам. Пасядуць адно насупроць другога і перапытваюць адзін у аднаго ўсялякую драбязу, гэтак, як робяць бацька з Бухчам. Аж самому бацьку сьмешна стане—возьме ды і зарагоча.

Пасьля, як Гальляш яшчэ падрас, загадаў бацьку зусім пакінуць знацца з Бухчам. Каб раней, дык гэта Бухчу нават і прыемней было-б, што нейкі галетнік пакінуў вызнаваць яго за сваяка. Але надыйшлі гэтка гады, што самому Бухчу ня зусім добра было ня знацца з галетнікам сваяком. І вось Бухча пачаў часцей даходжваць сюды. Цяпер у яго знаходзілася і гаворка, праўда, таксама ні яму, ні сваяку няцікавая, але яна часам ішла доўга, ня спынялася—дзе трэба, дык Бухча пагаварыць умеў! Раз Бухча як-бы пакрыўдзіўся на сваяка:

— Што-ж гэта дзеці нашы ня знаюцца, живуць, як чужыя. Стась і Гальляш ня сыйдуцца нават ніколі.

— Ат,—адказаў сваяк.—Справа іх, маладых. Што мы, старыя, будзем ім гаварыць, як і што. Маладыя цяпер ня любяць, каб іх старыя вучылі.

— От табе й маеш!—паціснуў плячыма Бухча.

Больш пра гэта Бухча не ўспамінаў. Тады-ж Гальляш стаў трывожыцца за Зоську наконт Стася.

Рыгор — дык той з Бухчам трымаўся крыху інакш. Ён яго знявідзеў за ўсё жыццё сваё вельмі, але бяднота ў хаце гнала часам яго на ўсялякую гаворку з Бухчам. Раз ён ад Бухчы прывёз з паўвоза саломы і ўсё ўсьміхаўся:

— Схітрыў! У Бухчы воз саломы вырваў.

Брат быў рад, а нябож Гальляш абазваўся:

— Але-ж папаскакаў ты, дзядзька, каля гэтага Бухчы, пакуль гэтае дабро выскакаў! Запамога!

Тады бацька з дзядзькам узьеліся ўдвух разам:

— Дык ідзі дзе дастань лепшага добра. Няма, каб ён вычуўся ўсё ў хату дбаць, дык не! Як-жа будзеш жыць на сьвеце?

— Буду жыць.

— Пажывеш ты!

— Пажыву, лепш за вас.

— Паглядзімо.

— Пэўна, што гэтак мучыцца цэлы век не хачу.

Гальляш пачаў гнаць бацьку ў колгас. Бухча, калі заходзіў, не асьмельваўся пярэчыць Гальляшу, але бацьку і дзядзьку часам штосьці шаптаў. Гальляш здагадваўся, што там за шэпты, і раз нарабіў на Бухчу крыку. Бухча пашоў, падтуліўшы плечы, бацька нічога не сказаў Гальляшу.

Дзядзька праз колькі дзён наняўся да Бухчы раскідаць млын. Гальляш злаваўся на дзядзьку за гэта, упікнуць яго хацеў.

«Зарабіць надумаўся!»

IV.

Гальяш убачыў старога Бухчу на дварэ. Здалёк чуў Гальяш танклявае адхаркваньне:

— Г-х-цьфу... Г-х-цьфу...

Бухча занепакоіўся, як убачыў Гальяша. Зьдзіўлена паглядаў з-пад прыложанае да ілба далоні, цяжка сунуў насустрач свае ногі.

— Аа-а-а... Гальяш. Г-х-цьфу...

— Дзе Зося?

— Зося?.. Чаму?

— Стась дома?

Бухча зьбянтэжыўся. Захаркаў больш, зачухаў шыю. Гальяшу захацелася як мага хутчэй пайсьці адсюль.

— Ніколі, Гальяшка, і ня зойдзеш да нас. Хадзем у хату.

Бухча ўзяў Гальяша за плячо.

— Я прышоў запытацца, ці ня было ў вас Зосі?

— Зосі? Хадзем у хату.

Гальяш пайшоў за Бухчам.

Палілася ў печы, наймічка спрытна завіхалася. Бухча павёў Гальяша далей, у невялікі апушчаны пакойчык. Пасьля няёмкае маўчанкі Бухча пачаў:

— Гальяшка. Стась хоча браць замуж Зося.

— Я ведаю.

— Мы, Гальяшка, сваякі далёкія, гэта можна. Самі мы ведаем, у архірэя пытацца ня трэба.

Гальяш слухаў.

— Тут каляктыў робіцца ў вас там—няхай, г-х-цьфу, робіцца. Я ня супроць. Я сам паспрыяць гатоў. Колькі ў мяне зямлі пасья абрэзак засталася, я і так, калі трэба будзе, пад каляктыў кавалак аддам... Стась няхай, калі возьме Зосю, бярэ сабе кавалак, і добра частку, і хоць сабе выдзеліцца няхай. Можна нават у прымы да Зосі—хату вашу побольшыць, прыбудаваць, ці на вашым, г-х-цьфу, пляцы зусім новую—тата твой бядняк, і яму лесу дадуць на хату. Я сам памагу грашыма. Мы з Стасем ня ладзім. Можна я сам ажанюся, а можна дажыву век і гэтак, а ён за пралетарат стаіць, г-х-цьфу, а я чалавек стары і хоць таксама за пралетарат, але я дажыву век у сваім гнязьдзе. Хай сабе Стась, калі хоча, у каляктыў, г-х-цьфу, падаецца. Я ня супраць. Але можам і пачакаць крыху. Першым не канешне лезьці, можна быць усяк, можна гадоў цераз два ўсе гэтыя каляктывы параскідаюцца, можна гэта толькі выдумка, каб давесьці людзей да торбы. Мужыку трэба што?!

Бухча пачынаў рабіцца самім сабою.

— Што трэба, я-ж кажу, мужыку? Ты яго не чапай, каб ён быў сам сабе гаспадар, дык хто з галавою, стане багатым, будзе добрым гаспадаром, а дурны—хай сабе за парабка, г-х-цьфу, пабудзе. Трэба даць чалавеку, які ўмее жыць, ход, а ні то што... А гэтыя каляктывы, дык, як зьменіцца ўлада, або вайна пачнецца, дык адно загудуць. Каго сілаю гналі, дык таму нічога, а хто сам вельмі першы лез, дык таму мала ня будзе, г-х-цьфу. Я-ж кажу, Стась, калі перабярэцца да вас, хату зробіць, хай тады ўсё

дабро з хутара бярэ, хоць сабе і будынкi разьбірае; жывёлу, снасьць... От гэта ўсё й будзе, а зямля—што зямля!..

Гальляш ня слухаў. Яму хацелася шпурнуць куды ад сябе гэтага чалавека, зьнішчыць яго.

— А як родны брат быў у вас за парабка?

Бухча цмокаў губамі, зьбіраючыся штосьці сказаць.

— А як майго бацьку вы ніколі за чалавека ня мелі?.. Дзе Зоська?

Бухча адумаўся, зьбянтэжыўся.

— Я сам за пралетарат.

— Дзе Зося?

— Г-х-цьфу.

Гальляш пашоў з хаты. Праскочыўшы кухню, на дварэ азірнуўся. Бухча стаяў на ганку і харкаў у сьнег.

Цяпер зусім разднела. Апошняя панурасьць ночы хавалася ў лес.

Гальляш ішоў лясною дарогаю.

Раптам ён пачуў, што паблізу дзесьці гавораць.

* * *

Пасьля Зося расказала:

Увечары Стась Бухча быў п'янаваты—дурэў больш, як заўсёды, сьпяваў, рагатаў. Трымаўся з хлапцамі добра, гаварыў усім у руку, аж усе дзівіцца пачалі. Пасьля, як разыходзіліся вячоркі, Стась колькі разоў прыкладаўся да шыбы і паглядаў на двор.

Ён намогся праводзіць Зося. Было вельмі позна. Ні ў кога нідзе ўжо не сьвяціліся вокны. Ён пастараўся астацца з Зосяю ад усіх. Зося тады, як-бы чуючы што нядобрае, сказала яму не праводзіць яе далей— «я адна пайду цяпер». Ён-жа тады затрымаў яе і павярнуў у другі бок. Пуста было на вуліцы, усе адышліся далёка наперад.

— Куды ты вядзеш мяне?—запытала перапалоханая Зося.

— Зося, калі хочаш, зараз-жа пойдзем назад.

— Пусьці, я адна пайду.

— Ідзі, калі хочаш, але я лепш давяду цябе.

— Ну дык вядзі.

Аднак-жа Стась веў усё Зосяю наперад.

— Пусьці.

Зося паспрабавала вырвацца. Стась прытрымаў яе і пачаў рашуча ўгаварваць ісьці за яго замуж.

— Пусьці,—колькі разоў гукнула Зося.—Не пайду.

Стась усё трымаў яе, угаварваў, абяцаў усё, што, калі хоча, дык зараз-жа вернуцца назад. Аднак-жа яны не варочаліся і дашлі так да хутару. Зося плакала, рвалася.

— Няўжо, ты думаеш, я табе што дрэннае зраблю?—гаварыў усё малады Бухча.

Днела. На дварэ Стась трымаў Зосяю за руку.

— Пусьці мяне.

Тады яны пашлі назад. Стась гаварыў, Зося рада была, што ідзе адсюль, што днее, што зараз за лесам відаць стане вёску.

Стась колькі разоў прыпыняўся...

Яны сядзелі на вывернутаі навальніцаю хвоі. Зося здавалася злоснаю. Гальляш убачыў яе змучаны бессаньню твар, утомленыя вочы. Яна злавала:

— Нашто табе я? Выгады нейкае шукаеш, ці што?

— Ніякае тут авантуры няма.

— А што-ж?

— Я ня ладжу з бацькам. Я набяру добра і адыду. Нават магу ў прымы да цябе. Хату пабудуем новую, дом пабудуем, нават бацькаў дом можам куды перанесьці.

— У колгас мы сёння з Гальляшом запісваемся, от і ўсё.

— Хай сабе Гальляш з бацькам запісваецца, а мы з табою...

— Як гэта з табою? Пусьці, я пайду.

— Зося, бацька мой сваё аджыў, я сам гэта ведаю, цяпер пайнакшаму трэба сваё браць... Бачыш, я з табою шчыра...

Зоська раптам устала і пайшла, нясьмела, паволі, азіраючыся на Бухчу. А той памкнуўся яшчэ затрымаць яе і так застаўся стаяць моўчкі. Гальляш прайшоў паўз яго, гледзячы яму ў твар. Той сьцягнуў на ілбе белабрысыя бровы і адварнуўся. І пайшоў назад. Гальляш дагнаў Зося.

— Ты шукаў мяне?

Яна з ласкаваю ўдзячнасьцю глянула на брата.

— Шукаў.

— Што ён мае да мяне? Як ён мяне папамучыў.

Зося заплакала.

V

У хаце пасварыліся. Рыгор штосьці сказаў, браціха адказала, брат памог—гэтак і пайшло. Але сварыліся нядоўга. Сыцішыў усіх сельсаветчык, глянуўшы з вуліцы ў вакно. Заказваў на сход.

Гальляш пасья гаварыў бацьку цэлую казань.

— Загрызаецца век у хаце, адно ад аднаго туляецца, калі хто захоча лішні кавалак зьесьці. З граі ня вылазіце. Як у пекле, век зжываеце свой. А трымаецца, калі хто захоча лішні кавалак зьесьці. З гразі ня жа хоча ўсякі пад'есьці добра, галодным ня быць, чалавекам быць, а не нявольнікам нейкім. А адцурацца бяды свае кожны баіцца... Хата з хатаю грызуцца, паелі-б адзін аднаго, падушылі-б...

З таго гаварыў Гальляш, што, як запісваліся ў колгас, дык бацька расьпісваўся не адразу. Узяў у рукі асадку, думаў, думаў, пасья адважыўся, намерыўся.

— Пішы,—гукнуў хтосьці.

Той ткнуў пяром у паперу і адхваціў, як ад агню, руку назад. Хто зарагатаў, хто паспачуваў, а ён яшчэ крыху адышоўся падумаць. Глядзеў доўга, як людзі расьпісваюцца. Пасья і сам надумаўся, адважыўся:

— Ах, што бог ні дасьць.

Узяў, ды й расьпісаўся.

Як хадзілі па вёсцы абагульваць маемасьць, Рыгор быў за панятога.

— Сэдаса я памагаў вязаць,—шапнуў ён сельсаветчыку. Цяпер ужо можна сказаць, цяпер ужо яго й знаку няма. Цяпер я што!

Брат яго, Гальяшоў бацька, як пераступіў цяпер які парог, пераступаць які цяжка было. Гальяш рассейваў цяпер бацькавы трывогі.

Рыгор адумаўся, што не аддаў яшчэ яму Бухча за работу ў млыне.

Праз дзён два, раніцаю, ён пайшоў да Бухчы. Сказаў пра гэта ў хаце. І як адчыняў дзверы, яшчэ раз вытлумачыў:

— Каб маё перайшло Бухчу? Ён думае, можа, гэтак яму і абыдзецца!

На Бухчавым хутары спаткала Рыгора ўтрапеньне. Наймічка бегала па дварэ, узрадавалася Рыгору:

— Хоць адзін жывы чалавек знайшоўся. Божачка мой. А то хоць зпалі, хоць нямаведама што рабі.

— Чаму, што?

— А-ёй... Божа мой, божа... Я адна, ідзеце гляньце... Стася недзе з цёмнага чорт выгнаў, дзе яго дзела!..

— Што у вас тут?

— Я адна, пабягу, уцяку.

Рыгор пайшоў у хату. Увайшоў у салёнчык і падаўся ад нечаканасьці назад. Быў страшэнны непарадак. Былі паварочаны крэслы, бокам ляжаў вазон, сарвэтка з камоды была сьцягнута, на падлозе ляжалі ў кучы кнігі, фотграфіі. Але гэта ўжо заўважыў Рыгор

пасьяля крыху. Перш за ўсё кінуўся яму ў вочы Бухча. Ён вісеў на круку пасярод салёнчыка, з высунутым языком, сіні. Лямпа з крука была сарвана, і валялася ў яго пад нагамі, пабітая ўшчэнт.

Рыгор кінуўся з хаты. Жанчына бегла за ім. Яны йшлі ў вёску і ў лесе спаткалі людзей. З вёскі ішлі апісваць Бухчаў хутар. Жанчына пасьмялела.

Каля скамечанай сарвэты, ля камоды, на кнігах тых, што шмат год праляжалі на гэтай камодзе, знайшлі ліст з прыпіскаю да Стася: «Пашлі туды, на той бок, за граніцу, каб ведалі, да каго-небудзь, хоць да арганісьціхі». У лесьце Бухча апісваў усё оваё жыцьцё цяпер. Ліст быў повен нянавісьці і злосьці. Успамінаў Бухча сьмерць швагра Сэдаса. Пісаў, што галетнік арудзе, пасвойму ўсё робіць.

...«Царства нябеснае шурыну Стафану Сэдасу. Каб хоць яшчэ крыху можна, каб хоць на адзін дзень яшчэ, пабыць, кім я раней быў, я-б яго, галетніка, парабка, живога на кол пасадыў-бы, пацешыўся-б за ўсё. Я іх усіх-бы з усімі іхнымі Гальляшамі і Зоськамі... Каб толькі хутарам паўладаць мог я яшчэ. Але забіраюць, мінулася панаваньне»...

* * *

Зося скалыхнулася ад утрапеньня, ад нянавісьці, як даведалася пра ліст. Бацька з удзячнасьцю глянуў на Гальляша.

ЗАБОЙСТВА

I

... Бо дыхнула вясна, дык і зямля стала вясёлай... У прагным жаданьні парыліся ўзгоркі, лагчыны купаліся ў сырасьці... І гулкая, ні-то цішыня шырокіх размахаў, ні-то песьня веснавое вясёлае журбы плыла над зямлёй... Зямля чакала часу ўзьняць сабраныя сілы сваёй творчай здольнасьці і ў сырых куткох драмала пад сонцам; драмала з подыхам шырокім сіняму небу....

Ночы былі звычайныя далёка-гулкія і пахлі вадою. бо вады на зямлі было многа...

Як чакала зямля людзей у свае палявыя палосы, таксама і людзі чакалі зямлі,—чакалі яе, падсохшую, новую. Бо ўжо паіржавелі за зіму плугі і бароны, і грудзям надакучыла дыхаць паветрам шчыльна заткнутых хат...

І яшчэ чакалі людзі: прычакаўшы вясны аднэй, чакалі другой. Зямля была яшчэ чорная, лясы былі сінія: гэта пара ад зямлі адгортвала іх, яны-ж агортвалі сабой людзей. Ды яшчэ ці мала людзей блыталася па нізкіх кустох, па мокрых алешнікавых папла-

вох, у гушчарніках лазовых за рэчкамі. Гэта вясна дазволіла ім пакінуць вёскі. Прапахлі людзі гэтыя сырасьцю веснавое зямлі, вясёлымі імхамі. І нача́мі цягнуліся па родных мясьцінах...

Сяк-так зьбіраліся здаволіць зямлю плугамі, але і ў гэтым зьбіраньні была нязвычайнасьць, як-бы было гэта ўжо няважна перад тым нечым, што недзе рабілася, што было і гаварыла пра сябе ўсюды.

З самага вечару яшчэ вёска прабавала трохі гульнуць дзявочымі песьнямі, ды хутка сьціхла, толькі часам гране дзе за гумнамі моцная лаянка раззлаваннага на ўсё чалавека. Вечары баязьліва туліліся да зямлі, а людзі нача́мі баяліся. А пасьяя ночы дзень прыносіў многа новых гаворак, дзівосных думак і чутак.

Слова мужычае—як гром. Мала што яно баязьлівае часам, але затое шырыня і размах у ім бясконцыя. І стараліся ня мець лепш справы з гэтымі словамі тыя, што мелі тут сілу: прыяжджалі яны ў вёску, калі трэба было, крычалі тут, махалі нагайкамі, вынаходзілі ўсякія прычыны, каб перацягнуць мужыка па сьпіне, цешыліся бляскам сваіх гузікаў, ды беллага арла на шапках і, нацешыўшыся, выяжджалі. І даганялі іх моцныя мужычыя словы, зычная лаянка, хрыпата крыкаў нянавісьці...

— Гых вы, трасца вашай мацеры...

А тут яшчэ хвароба нейкая на жывёлу ўкацілася. З хлява Саўкі Чужахвала пачалося: дзьве каровы, як горы, за платамі, на балоце ляжалі—Саўкава і суседняя... Пэ́чало не хапаць граніц людзкае злосьці....

II.

Стараста ня выцерабіў з-за каўняра і з вусоў мякіны і сечкі, не абцёр з твару пылу, з тарапу зашпіліў пад расхлестаным кажухом камізэльку верхнім гузікам на ніжнюю дзірку і перабягаў з-пад вакна да вакна:

— Мацьвей, вечарам на сход валі.

— Цётка Кацярына, гані там вечарам Паўла на сход, тры каровы сказана даць...

— Саўка, вечарам сход; ад дому не адлучайся, малоць заўтра паедзеш. Чорт яго бяры з млівам, тры каровы, выразна сказана...

— Няхай ім тры скулы...

— Тры мала; каб хаця тры тысячы...

— Гэй, ты там вечарам на гэтае...

— Ведаю, чорт яго пойдзе. Хто гэта дурны пацягнецца...

І ўсюды была халодная сыцяна слоў:

— Няхай ідзе той, каму ўсё гэта трэба.

Аднак, вечарам цёмныя сыцены здавілі ў сабе густы гул галасоў.

Слухала поле людзей сваіх. Шырока расплывалася мужычае слова.

— Гэта-ж, каб іх пяруны, сваё ўласнае давай, ды яшчэ чакай гадзіны тры ўсякую сволач, пакуль задумае зьявіцца...

— Пакуль, добра кажа, зьявіцца, гляне....

— Няхай яны на сьвет не глядзяць.

Але затарабанілі калёсы па прымёрзлай нанач зямлі. Нізкі і тоўсты ўкаціўся ў школу. Глянуў на народ, падышоў да стала. Мяккія пальцы палажыў на стол, фуркнуў ад духаты. Важна, злосна, па-панску казаў:

— Дык вы-ж ужо ведаеце, тры каровы павінны назаўтра да паўдня даць з вёскі. Каторы тут стараста?

Стараста крактануў, коса паставіў вочы; выпхнуты з грамады прудкімі рукамі, вышаў наперад і нехаця загаварыў:

— Ці ня можна-б, паночку, скідку якую зрабіць, гэта-ж і так хвароба нейкая ўкацілася, хоць ты гвалт крычы. Наша справа мужычая: давай, а дзе ўзяць?

Тоўсты нешта хацеў сказаць, ды загулі галасы:

— Але ці парадзіў нам хто, як лепш прыдбаць гэтую жывёліну, га?

— Дык вы павінны, паночку, сказаць нам, каго прасіць гэта з тым, каб паменшылі.

— Мяне прасіць,—адказаў той,—я самы старшы; але нічога ня будзе. Скідкі ня можа быць. Тры каровы да заўтрашняга паўдня...

— Можаце, паночку, і цяпер узяць. Загадайце адно свайму фурману паехаць і забраць.

Гэта Саўка Чужахвал вылез наперад.

— Што забраць?

— Каровы. Дзьве каровы, як горы, зусім яшчэ сьвежыя; я толькі ўчора за платы выцягнуў. Нават і прымерзэлі крыху, так што мяса за мілую душу, ня трэба ні саліць, ні ў лядоўню цягнуць.

— Гы-гы,—гранулі ззаду рогатам...

— Добра, кажа, за платамі мёрзлае мяса, еж—
хоць расьперажыся.

— Го-го. Гы-гы...

— Вось дык хваціў...

— Цябе як зваць?—гукнуў таўсты і палажыў руку
на стол.

Саўка шмыгануў назад у грамаду, толькі аб-
лезлы кажух яго матнуўся перад сталом.

— Як зваць яго?

— Саўка Чужахвал.

— Гэта што сыноў двух у лес паслаў, партызан-
шчыну разводзіць, ды мужычае права сваё паказ-
вае? Я цябе, як міленькага прыбярэ...

Зноў загулі, зноў прыціхлі. І заднія пачалі ўцякаць
са сходу.

У вострай цішы сырой веснавой ночы ляпалі лапці
па зямлі, кашаль і ахрыплыя галасы разыходзіліся
па вуліцы. Чула-дрымотнае поле прымала іх і раз-
носіла па туманных лагчынах.

Саўка Чужахвал заўсёды кашляў, а гэта і зусім за-
кашляўся на дварэ. У злосьці і крыўдзе прышоў ён
у свой двор. А ў хаце адна дзяўчына, дачка, Нась-
ця,—гаспадыня ўжо. Трывога была ўвесь вечар і
ноч у Саўкі Чужахвала. Ад кашлю яшчэ горшаю
была напружанасьць усяго. І думкі былі, як стук
абухом у сырое бервяно.

Голас у Насьці срэбрам разышоўся па хаце:

— Ты чаго, тата, спаў-бы.

— Ведаюць, што хлопцы ў лесе. Запісаў мяне на
сходзе сёння таўсты, каб ён спух...

У плач кінулася Насьця. У сьлёзы гаспадыні, што выведала ўжо ў маладыя гады хатнюю таўкатню. Плач яе быў ціхі, з прыслоўямі, кабечы.

— Чаго ты? Што гэта паможа. Яно, пэўна, бяда, але чорт яго бяры. Што будзе, то будзе. Ня я першы, ня я апошні. А што да цябе, дык табе што? Твая справа хатняя...

Ня сьціхла Насьця, і Саўка на двор пацягнуўся. Лягнуў дзьвярыма, каб Насьця бачыла, што і ён неспакойны.

Грукалі па суседніх хлявах коні. На прыгуменьні, каля шэрай сьцяны бялела салома... І ізноў былі думкі стопудовыя:

— Гэта-ж памерла яна, жонка, без пары. Ад бядноты, ад гора захварэла і памерла. А сама што жыць яшчэ ёй было... Тут жыцьцё кончылася ад убогасьці, ад недастач, ад галодных і халодных дзён, там ён з сытасьці, тоўсты, ня ведае, што рабіць. І яшчэ мае права запісваць мяне, над маім жыцьцём сілу ў лапах трымае. Вось гэта-ж крыўда ў тым уся, што над тваім жыцьцём, над днямі тваімі сілу мае.

Насьця супакоілася, апоўначы, плюхалася ў мыцельніку мыючы таршкі.

— Я яго забіў-бы, каб дзе сустрэў, ды зручна было,—сказаў Саўка да Насьці.

— А божа-ж мой,—зноў заплакала Насьця.

І ноч прайшла ў неспакойным сьне... «Можа яно і забудзецца пасля, але вострымі бываюць першыя

хвіліны», гэта думала Насыця скрозь дрымоту, як думаюць і адчуваюць перад важным здарэннем, або пры вялікай радасці.

III

У Саўкі Чужахвала конь—проста нямоцная справа: лапавухі, вострадады, худы, як дошка, пад касматай скурай рэбры тырчаць, як частакол. Дай яму сена— а ў яго і пажавец няма чым, сьцебані яго пугаю— а ён возьме ды ляжа там, дзе стаяў. За зіму надакучыла яму цёрціся шыяю аб цёмныя сьцены ў хляве, а тут якраз праз шчыліны лінулася ў хлеў вясна: мусіць гэта сакавік прынёс з папавоў тонкі пах ветраных прастораў, волю рачных берагоў. Бо ўжо зеляніла з зямлі вяршкі трава і каляіны на дарогах абветралі. Лапавухі ў хляве натапырваў вушы, ноздры ў дзікай нецярплівасьці, цёрся мордай аб дзьверы, глядзець не хацеў на параную сечку. А раз пад вечар, як Саўка забыўся зачыніць у хляве дзьверы, драпануў лапавухі ў поле: адно бліснуў паўз вокны...

Па полі гуляў лапавухі. Трос аблезлай грываі, падкідаў вострым задам, цягаўся каля кустоў, грыз нешта на голых межах. Саўка бегаў за ім, засопшыся. Голас у Саўкі быў сярдзіты, хрыплы ад кашлю:

— Каб ты спруцянеў, каб ты, падла лапавухая...

Не падаваўся кон; а пасья прыпёр яго Саўка да самае рэчкі ў куток балота. Па чэрава ўехаў лапавухі нагамі ў нейкае крынічышча—там і схваціў яго

Саўка. Узлез на яго худую, як ражон, сьпіну і сьцебануў ламінаю пад чэрава.

— Но, цягніся. Няхай цябе ўпадкі, намучыў ты мяне сягоньня...

Конь выцягнуўся на дарогу, ды стаў раптам. Натапырыў вушы, разьдзьмуў ноздры. І прышлося Саўку ўгледзецца ў сівы змрок адвячорку. І там недзе імчаліся коні. Хутка падбеглі. Ды сытыя, вараныя. Коні, як печы. А на іх людзі, як шкло, чыстыя: адзін, як сьвіньня, тоўсты, другі тонкі, як, бізун, зусім яшчэ малады.

«Гэта-ж той самы, што ўчора ў школе на сходзе быў», дадумаўся Саўка ды зьвярнуў, спалохаўшыся, свайго лапавухага на бок з дарогі, ды ткнуў лапцямі ў бакі яму, каб хутчэй бег ад ненавідных людзей. Але ня так-жа лёгка павярнуцца лапавухаму, а тым, як Саўку плюнуць, праімчацца паўз яго. Саўка адно аглянуўся. А той маладзейшы, у сытай вясэласьці ад лёгкага жыцьця, сьцебануў з ласкі на пацеху лапавухага па азадку ды гукнуў насьмешліва Саўку:

— Эй, гвардзеец...

Вялікая нянавесьць нарадзіла ў момант ручаіну нястрыманай злосьці. І голас Саўкі страсянуў хрыпам сьветлы змрок:

— Каб на вас агні, каб на вас...

Ня чулі, мусіць, тыя, бо скакалі далей. Саўка ехаў адзін паволі вузкімі палявымі сьцежкамі. Злосьць зьмяшалася з крыўдаю цяжкаю, вялікаю, як каравы мазольны кулак.

І пачуцьці ў Саўкі на ўвесь сьвет крычалі:

«Гэта-ж сыгыя, ды яшчэ злая насьмешка на кожным кроку. У мяне ад галоднага жыцьця мерлі ў сям'і, а там—сытасьць празьмерная. Ды што-ж гэта такое, што насьмешка такая, як-бы над чарвяком якім. Ды яшчэ-ж запісаны ў яго, з таго самага сходу... Ды яшчэ-ж сыны мае два па ляхох туляюцца. Яшчэ невядома, што з гэтага будзе... Трэба што-небудзь рабіць...

— Тата,—сказала дома Насьця плачучы:—прыходзілі ды казалі, каб заўтра явіўся ў двор, дапытвацца пра хлапцоў будуць.

IV

— Яўхім дома ці не?—сказаў Саўка Чужахвал, адчыняючы дзьверы.

— Яўхім у гумне,—адказаў скрыпучы бабскі голас з цёмнае хаты.

У гумне пахла адсырэлаю аўсянаю саломаяю ды жытнім пылам. Яўхім шамятаў кулямі ў таку. У гумне ніхто не мяшаў гаварыць і абдумваць вялікую справу.

— А тымчасам, братка ты мой. На допыт заўтра возьмуць. Прападаць, значыцца, прыдзецца... Падвёў д'ябал яшчэ мяне на сходзе тады пра мерзлае мяса за плотам слова ўварнуць...

Шапталіся доўга. То ў распачы, то ў крыўднай злосьці павышалі галасы. Паўра перасыпалі словы моцнай лайнкай, ды як-бы баязьліва часам, а часам

праз меру моцна і сьмела. Прапіраўся ў душу смутак настойны, узрастаючы. Ішла барацьба ў чалавечых істотах. Змагаўся розум з пачуцьцём. То адвага вялікая, нястрыманая зьяўлялася, то пахілая слабасьць. Ды толькі думкі бралі істоты пад сваю ўладу. Думкі ўнасілі ў веду, што падышоў час, калі адарвуць ад родных хат, могуць пагнаць чорт ведае куды, камандаваць жыцьцём, як жыцьцём чарвяка. Ды яшчэ крыўда расла і шырылася.

І голас у Саўкі стаў раптам рашучым:

— Будуць удвух ехаць яны назад хутка; заляжам у кустох ды забіць папрабуем. Усё роўна на тое пашло. Эх ты...

— Хоць раз за ўвесь век насьмешак... Яно верна... А што думаеш...

У вільгаці старога, цёмнага гумна вырашалася справа жыцьця. Бяздоньне сіл і жаданьняў бушавала ў людзях. Прачнулася і загаварыла бязьмерная нянавісьць пакрыўджаных людзей. Крычала яна ў пачуцьцях і думках, ды толькі не магла складана выліцца ў словах. Ня прывыклі людзі за жыцьцё гавараць многа. Толькі песня выяўляе часам пачуцьцё... Больш усё кідалі адрывіста няскладнымі словамі.

— Што-б тут узяць, чорт яго ведае.

— Ды што возьмем, тое і добра будзе. Абы вагу мела...

— Ну дык што-ж...

— Хадзем хіба...— Ні Саўка Чужахвал за пяцьдзесят два гады жыцьця, ні Яўхім Вілач за сорок восем

год жыцьця жабы без патрэбы забіць шкадавалі, а гэта-ж уночы на чалавека ісьці выдаліся.

Над зямлёю драмада вясна ў сьветлым змроку, ад вясны зямля дыхала сьвежаю параю ды піла шырыню маладой лёгкасьці. Ноч маўчала ды была зычная далёкай пустатой...

У хаце плакала Насьця, выпраўляючы Саўку, бацьку з хаты; галасіла блізка ў хаце другая жанчына з імі двума за гумнамі, цераз агароды. Правялі іх далёка ды з плачам і смуткам, з жаночым горам гайшлі назад мокрымі паплавамі... Змрочна было ў паплавах, ціха ў палёх, цёмна ў жаночай душы. Ды яшчэ ў жанчын было няведаньне, што мужыкі сеньня ідуць забіваць чалавека. А ў тых ужо было толькі адно нястрыманае жаданьне біць.

V

— Як яшчэ невядома прыдзецца. Можа нічога з гэтага ня будзе...

— Валі на ўсё, усёроўна дадому варочацца няма як. Па лясох пажыць давядзецца.

— Знай, што адарваўся там ззаду...

— Што будзе, то будзе, харкні ды плюнь.

— Але, як табе плюнуць.

— Нямала плявалі. Годзе.

— Бярэ страх. Усё-ж такі.

— Не гавары. Няхай яго агонь спаліць. Няпрыбычная справа...

— А думаеш ты пра яго, на каго з доўбняю ідзеш?

— Ужо не. Але ўсёроўна. Кончана... Пачакай, думаю. Само думаецца. Гэта-ж я галодны быў заўсёды ды бяз сну галава, як сто пудоў; а ён... Сволач такая... Ды ты жыцьцё ўсё ўспомні.

— Пачакай, а варочацца ня думаеш зараз-жа?

— Заўтра ўсёроўна забяруць... Ды што ты з мяне вымучваеш? Не лягчэйшы за цябе. Хочаш—сьвісну... Але ня сьвіснуў, а закашляўся Саўка Чужахвал... Боты плюхалі па мокрых паплавах...

VI

... Над зямлёю драмала поўнач, за куп'ямі ціха гаманіла рэчка, дарогі зусім спалі ў мокрых палёх. У кустох лазіў густы змрок, аглядаўся ў поле, абзываўся птушыным сьмехам ды пасылаў доўгія свае цені да самай дарогі. А пры дарозе дбалі двое людзей. Зусім зьліліся жоўтыя кажухкі з зямлёй, зусім, з няпрывычкі да вострай, ніколі нябывалай хвіліны, няпоўнымі былі думкі—кідаліся ў бакі, ападалі да бяздум'я, ускідаліся, ахоплівалі сабой усё жыцьцё і зямлю. Як у час, які гранічыць між жыцьцём і сьмерцю... А то хітра завівалася думка, што ўсё так сыйдзе жартам, што жарт гэта, бо як гэта можа быць, каб вось нічога ня было такога ў жыцьці, а то раптоўна зробіцца—уласнымі рукамі заб'еш другога... А то ўскіпіць ручаінаю нянавісьць, страшная злосьць, зашчэміць губу між зубамі, сьцісьне моцна пальцы рук...

Даўбешка, што калоў Саўка Чужахвал дома дровы, была пашчапаная, пабітая, цяжкая і замашная; лапата, што ў вольны час хадзіў Яўхім па людзях капаць студні, была вострая, добра магла прыстаць да чаго хочаш. Гэта-ж ня было нічога іншага пад рукамі, як выбіраліся з дому...

Ад сырасьці і нэрвовасьці зусім хрыпеў голас Саўкі:

— Гэта-ж бабы нашы і ня ведалі, нашто мы доўбню ды лапату валаком за сабой...

— Не канечне, каб і ведалі: от уцяклі ў лес, ды і ўсё тут...

І абодва адчувалі пад сабой зямлю вясную, родную. Ліпне яна к людзям ды плугоў чакае, ждзжэ шырынёю палёў сваіх. Ужо дыхнула яна апошняю зімоваю парай, гукнула прызывам сваім. Ды не хватае сіл адгукнуцца ёй, укрыць яе сілай сваёй. Бо разышліся сілы па лясох, па далёкіх абшарах. А яны Саўка з Яўхімам, нядужыя ўжо, ды ім сваю малую сілу не даюць прылажыць у свой час да зямлі... Ды яшчэ ходзяць па ёй, па гэтай зямлі, другія людзі, гордую ўладу сваю раскінулі над ёю і людзьмі яе.

Дарога чуць-чуць бялела наперадзе шэраньню сьветлага, падсохшага ўзгорку, а можа гэта водблеск ад палявой вады падаў на яе. І на яе сьветласьці заварушылася чорная лапіна...

— Яўхім, назад паўзі...

— Даўбешка ёсьць?

А ён ехаў адзін. Тоўсты, як хмара, шырокі ўночы. Здаволена гойдаўся на сядле, а конь вараны сыта

калыхаў задам, тупа ступаў нагамі, чмокаў падковамі па вільготнай зямлі...

— Ціха...

— Адпаўзі трохі назад...

Мусіць, прыгледзіўся ён на агні за рэчкай на гары роднага маёнтку, бо не глядзеў уніз. Толькі конь разьдзьмуў ноздры ды фыркнуў. І было ў ім здавальненне нечым...

«Гэта-ж адзін якраз, біць зручней», мільгатнула ў абодвух людзей думка і растала ў наступным, нахлынуўшым.

Сьціснулася ўсё нутро ў адзін цвёрды жмут, як камень цяжкі і моцны. Стукнуў ён у грудзі, дашоў да горла і раптоўна вышаў ужо як-бы сьвістам бясконцага ўдалага разгулу. Толькі цела трэба было мацней да зямлі прыціснуць, а то яшчэ ўгледзіць, сьцебане па кані і згіне; ды лёгкае-ж яно нейкае стала, не ўяжджае ў зямлю, а тырчыць, здаецца вышэй усяго поля...

— Гых-х...

Аж страсянулася Саўкава істота ад рашучай натугі.. Доўбня—сухі дуб, вельмі-ж прыстала да панскай патыліцы. Аглушыла, тупа трэснула. І ўсё на гэтым. У Варанога перапалох прабега па скуры, ды ўзьняў ногі над зямлёй,—бо дзьве цёмныя постаці матнуліся—адна ззаду, другая збоку,—драпануў вараны ў кусты направа. Абадраў аб каравы пень на баку скуру ды залапатаў капытамі ўніз, к рэчцы. Дыхнула адтуль вольнасьць паплавоў, запахла лагчынамі. Толькі цяжка было імчаць пад сэбой чала-

века, зачэпленая нагой за стрэмя. Закруціў галавой, зафыркаў Вараны. Два разы падкідаў задам вышэй кустоў, скочыў з усіх чатырох цераз рэчку ў ваду ды куп'ё і адарваў чалавека. Толькі тупа плюхнуў шырокімі плячыма ў ваду...

І драпануў Вараны ў паплавы з пуду, аж зямля застагнала...

А хутка за ім, па яго-ж сьледу, пералезьлі цераз рэчку двое людзей. Азірнуліся на пакіненыя ззаду кусты ды пашлі паволі к лясом... Усё ўжо было зроблена, наперадзе лес ды далейшае падобнае, каб цераз гэта зноў вярнуцца.

Мусіць, здрава бегаў Вараны, бо здалёк дабягаў да вушэй тупат капыт ды часты брэх вясковых сабак. На палявыя дарогі, мусіць выбіўся Вараны...

VII

Тры дні плаваў па вадзе вецер, зганяў яе да берагоў ды кудлачыў яе белаватую роўнасьць. А на чацьверты дзень паразганяў вецер хмары на небе, і, як глянула сонца, спалохаўся таго, што сам нарабіў, ды ўцёк за сінія лясы. А вада асталася глядзець у неба ды сьмяяцца яму золатам сонечных іскраў.

Ужо зелянелі пад сонцам чароты ды плюшнікі, ды асака цягнулася вяршкамі з-пад вады. Толькі была яна пасохшая, старая. Яна тры дні сьпявала пад ветрам сьпую песню, цяпер маўчала над чыстатай вады. Сохла зямля, цягаліся па ёй худыя коні, адчуваючы ўжо за сьпіной плугі ды сурамець пугі...

Коні маўчалі, вецер уцёк, і асака не сыпявала, ды ўсё-ж над вадой шумна было.

Да вадзяных берагоў падыходзілі сабакі, нюхаючы наветра, выцягнуўшы мокрыя морды, ды яшчэ ўглядаліся ў сьляды, што пакінулі ноччу ваўкі. Ды яшчэ над вадой нізка кружыліся вароны, сядзелі на куп'ях пры самай вадзе.

За куп'ямі і лазовымі кустамі тырчэла з вады панскае чэрава. У сытай вясёласьці стаяла на ім варона. І чым мацнейшы быў сабачы брэх на беразе, тым мацней крычала яна, памінаючы папа...

ЗЬ МЕСТ

Нянавісьць	5
Забойства	46

аб 88562

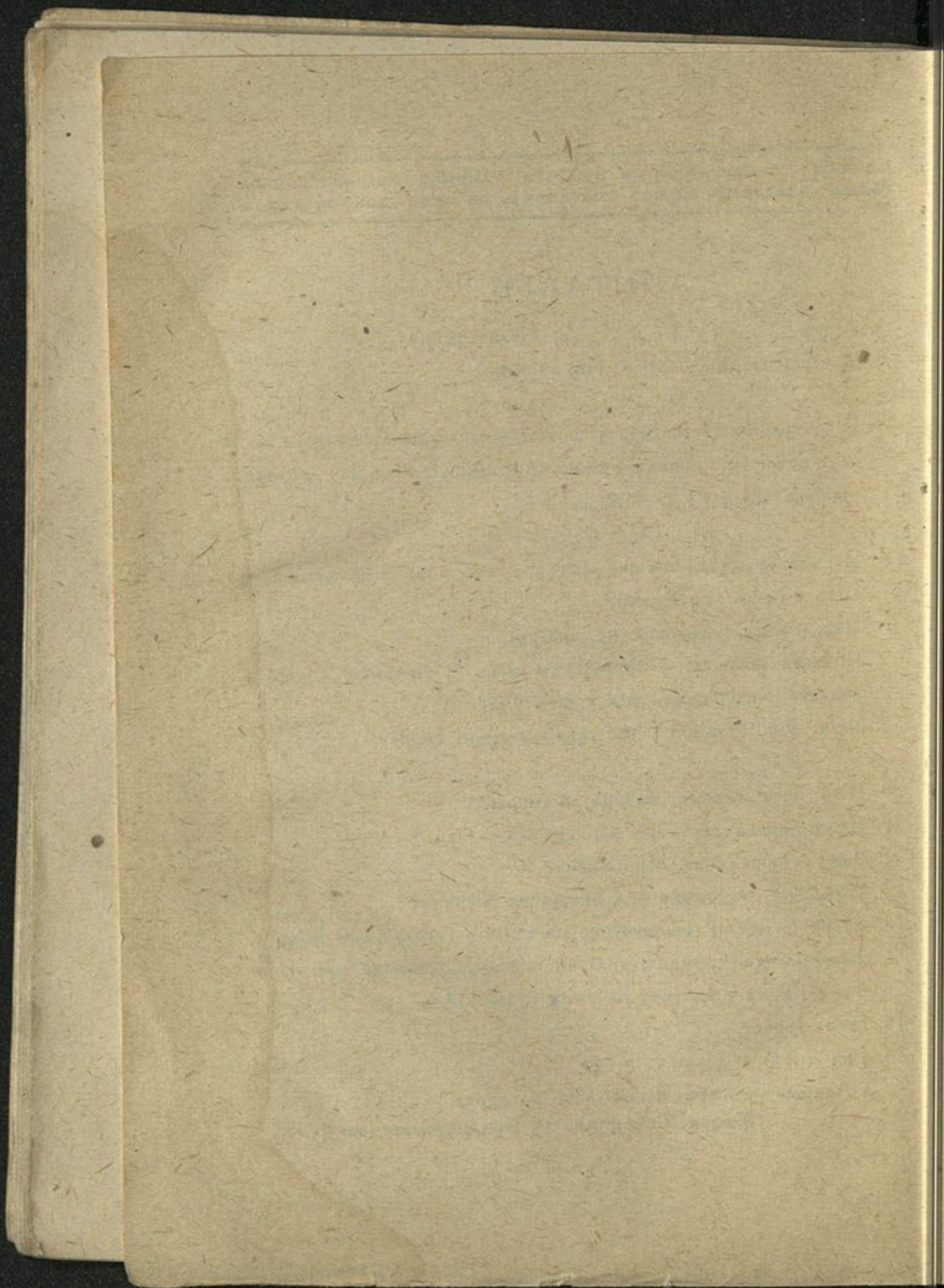
Адказы можна даць на чыстым аркушы паперы. Траба толькі паставіць нумар пытання, на якое даецца адказ.

АПЫТАЛЬНІК

1. Аўтар..... 2. Назва твору.....
3. Ці падабаецца твор і што ўласна?.....
4. Ці патрэбны гэты твор у нашыя часы соцыялістычнага будаўніцтва (ці адпавядае эпосе, ці арганізуе волю для ўпартае творчае працы і г. д.)?.....
5. Ці зразумела напісаны (мова, тэматыка, выкладаньне)? Што ў ім не зразумелі?.....
6. Якія словы і выразы не зразумелі?.....
7. Ці няма фальшы ў абмалёўцы тыпаў і апісаных у творы падзей? Калі ёсьць, дык у чым яна?.....
8. Якія думкі ўзьніклі ў вас пры чытаньні твору?.....
9. Што яшчэ можаце сказаць аб творы?.....
10. Якога характару творы вы хацелі-б чытаць?.....
11. Ваша соцыяльнае становішча?.....
12. У горадзе, мястэчку ці ў вёсцы вы жывіце?.....
13. Колькі ў месяц выдаткуеце на кнігу і газэту (калі можаце, дык вылічыце процант; калі ня можаце, пакажэце ваш зарабтак і суму выдаткаў на кнігу і газэту)?.....
14. Ваш узрост.....
15. Род (пол).....

Адказы просьба накіроўваць на адрас:

Менск, Савецкая, 63, Белдзяржвыдавецтва.

+

12/4-78 - 121⁹

ЦАНА 34 КАП.

1342

80000002584 164

